АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ЕКОНОМІКА ФІНАНСИ ПРАВО

ЩОМІСЯЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 12/3'2020

(видається з 1994 року)

ISSN 2409-1944

[https://doi.org/10.37634/efp.2020.12\(3\)](https://doi.org/10.37634/efp.2020.12(3))

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата з економічних і юридичних наук

Наказ Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 р. № 886 (економічні науки).

Наказ Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 (юридичні науки).

Рішення Аудиторської палати України від 21.12.2017 р. № 353/10 (облік та аудит).

Реєстраційне свідоцтво серії КВ № 21620-11520ПР від 12 жовтня 2015 р.

Журналу присвоєно міжнародний ідентифікаційний номер ISSN 2409-1944 та включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

Префікс doi журналу: 10.37634/efp.

Засновники:

Аудиторська фірма "Аналітик" спільно з Національною академією внутрішніх справ України

Статті обов'язково проходять

відбір, внутрішнє і зовнішнє рецензування

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Національної академії внутрішніх справ України (Протокол № 23 від 15 грудня

2020 р.). Повний або частковий передрук матеріалів журналу допускається лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Підписано до друку 29.12.2020

Формат 60/84/8

Наклад – 250 прим.

Адреса редакції: 01001, м. Київ, вул. Хрещатик, 44

Телефони: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Факс: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Сайт: www.efp.in.ua

Суб'єкт видавничої справи

© "Аналітик", 2020
© "Економіка. Фінанси. Право",
2020

Типографія: ТОВ "Міжнародний бізнес центр"

АНАЛІТИК
АУДИТОРСЬКА ФІРМА

ECONOMICS FINANCES LAW

MONTHLY INFORMATIONAL AND ANALYTICAL JOURNAL

№ 12/3'2020

(issued from 1994)

ISSN 2409-1944

[https://doi.org/10.37634/efp.2020.12\(3\)](https://doi.org/10.37634/efp.2020.12(3))

Journal is included in the list of scientific professional editions of Ukraine, which can be published results of dissertations for the degree of doctor and candidate (PhD).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine of 02 July 2020 № 886 (economic sciences).

Order of Ministry of Education and Science of Ukraine on September 24, 2020 № 1188 (legal sciences).

Order of Audit Chamber of Ukraine on 21 December 2017 № 353/10 (accounting and audit).

Certificate of registration of a series of KV № 21620-11520PR dated October 12 2015.

Journal is awarded the international identification number ISSN 2409-1944 and included in the international Scientometrics base Index Copernicus.

Journal's doi: 10.37634/efp.

Founders:

Audit firm "Analitik" jointly with the National Academy of Internal Affairs of Ukraine

Articles must pass

selection, internal and external review

Recommended for publication and dissemination through the Internet by the Academic Council of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine (Protocol № 23 dated December 15, 2020). Full or partial reprint of

the materials of the journal is allowed only with the consent of the editorial office.

The authors are responsible for the selection and presentation of the facts. The content and authenticity of the advertisement is the responsibility of the advertiser.

Signed for print 29.12.2020

Format 60/84/8

Publication – 250 copies

Address of the editorial office: 01001, Kyiv,
Khreshchatyk str., 44

Phones: (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

Fax: (044) 278-05-88

E-mail: efp.redaktor@gmail.com

Web: www.efp.in.ua

*The subject of
publishing*

© "Analitik", 2020
© "Economics. Finances. Law",
2020

Typography: LLC "International Business
Center"

Головний редактор

Левченко Валентина Петрівна, д.е.н., член Ради нагляду за аудиторською діяльністю Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю, директор ВПГО «Спілка аудиторів України»

Члени редакційної колегії з економічних наук:

Бойко Антон Олександрович, к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики, Сумський державний університет

Величко Олена Георгіївна, радник першого віце-прем'єр міністра України – Міністра економічного розвитку і торгівлі України

Вережубова Тетяна Анатоліївна, д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів, Білоруський державний економічний університет

Герасимович Анатолій Михайлович, д.е.н., професор, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Головач Тетяна Анатоліївна, д.е.н., професор, головний науковий співробітник Наукової лабораторії з проблем кримінальної поліції навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Евангелос Сіскос, д.е.н., професор, Університет Західної Македонії

Криштопа Ірина Ігорівна, д.е.н., професор, професор кафедри обліку і оподаткування Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Манцевич Юрій Миколайович, д.е.н., доцент, вчений секретар Державного підприємства «Науково-дослідний і проектний інститут містобудування»

Полякова Євгенія Сергіївна, к.е.н., доцент кафедри фінансів та банківської справи, проректор з науково-педагогічної роботи (навчальний процес) Вищого навчального закладу «Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка»

Потишняк Олена Миколаївна, д.е.н., професор, професор кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка

Прухківський Володимир Геннадійович, д.е.н., професор, перший проректор Запорізького національного технічного університету

Ткаченко Сергій Анатолійович, д.е.н., професор, ректор Вищого навчального закладу «Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка», Академік Академії економічних наук України

Тринчук Віктор Вікторович, к.е.н., доцент кафедри туристичного та готельного бізнесу Національного університету харчових технологій

Чижевська Людмила Віталіївна, д.е.н., професор, професор кафедри обліку і аудиту Державного університету «Житомирська політехніка», академік Академії економічних наук України

Члени редакційної колегії з правових наук:

Балгимбекова Гульнара, к.ю.н., завідувач кафедри конституційного та міжнародного права, Карагандинський державний університет ім. Е.А. Букетова

Головач Володимир Володимирович, к.ю.н., голова правління ПрАТ «Аудиторська фірма "Аналітик"», Заслужений юрист України

Василинчук Віктор Іванович, д.ю.н., професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ, заслужений юрист України, полковник поліції

Глушков Валерій Олександрович, д.ю.н., проф., заслужений юрист України, академік Міжнародної академії безпеки та конфліктології

Константинов Сергій Федорович, д.ю.н., професор, завідувач кафедри адміністративної діяльності НАВС

Луць Володимир Васильович, д.ю.н., професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік Національної академії правових наук України

Мусін Куат Саніязданович, к.ю.н., старший викладач кафедри конституційного та міжнародного права, Карагандинський державний університет ім. Е.А. Букетова

Озерський Ігор Володимирович, д.ю.н., професор, професор кафедри цивільного та кримінального права і процесу Чорноморський національний університет імені Петра Могили, академік Національної академії наук вищої освіти України

Фрицький Юрій Олегович, д.ю.н., професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного права та соціально-гуманітарних дисциплін, Інститут права та суспільних відносин Університету "Україна". Заслужений юрист України.

Яровий Анатолій Олександрович, к.ю.н., доцент, професор кафедри права публічного адміністрування Маріупольського державного університету, суддя у відставці

Відповідальний редактор: Поповецька-Демченко Леся Петрівна

Випусковий редактор: Туманян Анна Оганесівна

Editor-in-chief

Levchenko Valentyna Petrivna, Dr. Economics, member of the Supervisory Board for audit activity of the Authority public oversight for audit activity, Director of the All-Ukrainian Professional Non-Governmental Organization "Union of Auditors of Ukraine"

Members of the editorial board of Economic Sciences:

Boiko Anton Oleksandrovych, PhD Economics, Associate Professor of Economic Cybernetics Department, Sumy State University

Velychko Olena Heorhiivna, Advisor to the First Vice Prime Minister of Ukraine - Minister of Economic Development and Trade of Ukraine

Verezubova Tatyana Anatolevna, Dr. Economics, Professor, Head of the Department of Finances, Belarusian State Economic University

Evangelos Siskos, Dr. Economics, Professor, University of Western Macedonia

Herasymovych Anatolii Mykhailovych, Dr. Economics, Professor, Kyiv National Economic University after Vadym Hetman

Holovach Tetiana Anatoliivna, Dr. Economics, Professor, Chief Scientist of the Scientific Laboratory for Criminal Police of the Educational and Scientific Institute № 1 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv

Krystopa Iryna Ihorivna, Dr. Economics, Professor, Professor of Accounting and Taxation Department, Kyiv National Economic University after Vadym Hetman

Mantsevych Yurii Mykolaiovych, Dr. Economics, Associate Professor, Scientific Secretary of the State Enterprise "Research and Design Institute of Urban Development"

Poliakova Yevheniia Serhiivna, PhD Economics, Associate Professor of Finances and Banking Department, vice-rector for scientific and pedagogical work, Higher Educational Institution «International Technology University "Mykolaiv Polytechnic"»

Potyshniak Olena Mykolaivna, Dr. Economics, Professor, Professor of the Production, Business and Management Department of the Kharkiv National Technical University of Agriculture after Petro Vasylenko

Prushkivskiy Volodymyr Hennadiiovych, Dr. Economics, Professor, First Vice-Rector of the Zaporizhia National Technical University

Tkachenko Serhii Anatoliiovych, Dr. Economics, Professor, Rector of the Higher Educational Institution «International Technology University "Mykolaiv Polytechnic"», Academician of Academy of Economic Sciences of Ukraine

Trynchuk Viktor Viktorovich, PhD Economics, Associate Professor of tourism and hotel business department, National University of Food Technology

Chyzhevska Liudmyla Vitaliivna, Dr. Economics, Professor, Professor of the Production, Professor of Accounting and Auditing Department, State University "Zhytomyr Polytechnic", Academician of the Academy of Economic Sciences of Ukraine

Members of the editorial board of Law Sciences:

Balгимбекова Gulnara, PhD Law, Head of the constitutional and international law department, Karagandy State University after E.A. Buketov.

Holovach Volodymyr Volodymyrovych, PhD Law, Head of the Board of the Audit Firm "Analitik", Honored Lawyer of Ukraine

Konstantinov Serhii Fedorovich, Dr. Law, Professor, Head of the Administrative Activity Department of the National Academy of Internal Affairs

Vasylnychuk Viktor Ivanovich, Dr. Law, Professor, Professor of the Operational and Investigating Department of the National Academy of Internal Affairs, Honored Lawyer of Ukraine, Colonel of the Police

Hlushkov Valerii Oleksandrovych, Dr. Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Academician of the International Security and Conflict Academy

Luts Volodymyr Vasylovych, Dr. Law, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Academician of National Academy of Law Sciences of Ukraine

Musin Kuat Saniiyazdanovich, PhD Law, Senior Lecturer of the constitutional and international law department, Karagandy State University after E.A. Buketov.

Ozerskyi Ihor Volodymyrovych, Dr. Law, Professor, Professor of the Civil and Criminal Law and Process Department of Black Sea National University after Petro Mohyla, Academician of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine

Frytskyi Yuri Olehovych, Dr. Law, Professor, Head of the Constitutional, Administrative Law and Social and Humanitarian disciplines Department, Law and Public Relations Institute of the "Ukraine" University, Honored Lawyer of Ukraine

Yarovyi Anatolii Oleksandrovych, PhD Law, Professor of Law and Public Administration Department, Mariupol State University, retired judge

Managing editor: Popovetska-Demchenko Lesia Petrivna

Issue Editor: Tumanian Anna Ohanesivna

ЗМІСТ

В.С. РЕЙКІН. Research methodology in economics (Методологія досліджень в економічній науці)	5
Н.В. АНТИПЕНКО, О.М. РИБАК, Ю.В. ПИРОЖЕНКО. Шляхи підвищення рентабельності перевезень шляхом модернізації	10
Т.В. ГАНУЩАК, Ю.В. МАЙСТРЕНКО. Ситуаційне управління кадровим потенціалом як основа забезпечення економічної безпеки підприємства	16
Н.М. ГДАНСЬКИЙ. Теоретичні засади зміцнення авторитету судової влади в Україні	21
О.А. ОВЄЧКІНА. Відносини експлуатації у постіндустріальній і транзитивній економіці	26
Ю.І. ПРОДІУС, К.О. ЛИХАЩЕНКО, Г.І. ШАРКОВА. Проблеми і перспективи «нової економіки» як інституційної бази міжнародного бізнесу в умовах глобалізації	33

CONTENTS

V.S. REIKIN. Research methodology in economics	5
N.V. ANTYPENKO, O.M. RYBAK, Y.V. PYROZHENKO. The ways to increase the profitability of transportation due to modernization	10
T.V. HANUSHCHAK, Y.V. MAISTRENKO. Situational management of human resources as a basis for ensuring the economic security of the enterprise	16
N.M. HDANSKYI. Theoretical foundations for strengthening the authority of the judiciary power in Ukraine ...	21
O.A. OVIECHKINA. Operating relations in the post-industrial and transitive economy	26
Y.I. PRODIUS, K.O. LYKHASHCHENKO, H.I. SHARKOVA. Problems and prospects of the "New Economy" as an institutional basis of international business in the conditions of globalization	33

РЕЙКІН

Віталій Самсонович
Vitaliyreikin@gmail.com

УДК 001.89

д.е.н., доцент, професор
кафедри, Волинський
національний університет
імені Лесі Українки

RESEARCH METHODOLOGY IN ECONOMICS

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ В ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

DOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2020.12\(3\).1](https://doi.org/10.37634/efp.2020.12(3).1)**REIKIN Vitalii Samsonovich** – Doctor of Economics, Associate Professor, Professor of department, Volyn National University after Lesia Ukrainka

Introduction. Some methodological provisions need to be modified according to the realities of existing practice and be verified according to the possibilities of their application in economic phenomena and processes study. Theoretical analysis of methodological principles, their comparison and generalization were used during investigation.

The purpose of the paper is to study basic methodological prerequisites and principles in economic research.

Results. Analyzing and summarizing the achievements of Nobel laureates, the methodological problems of limited rationality, information asymmetry and opportunistic behavior of economic agents are considered. Modern mainstream in economic research corresponds to binary paradigm of neoclassicism and neoinstitutionalism, which are based on two common elements of the “core”: methodological individualism and “economic man” conception (*homo economicus*). The focus of the enterprises on maximizing profitability, and households – on benefits, is an axiom of neoclassicism, which implies significant requirements for information quantity and quality. At the same time, rational choice is accompanied by situations of uncertainty and varying degrees of risk regarding such activities consequences. The advantages of the institutional direction as the closest to the real conditions of economic entities market activity are substantiated. A specific feature of neoinstitutional approach is modification of neoclassical paradigm due to preserving basic preconditions of its “core” and partial transformation of “protective shell” into more perfect, realistic principles. In economics, the most significant is methodological combination of “semi-strong” limited rationality with a “strong” form of opportunistic behavior.

Conclusions. Thanks to introducing modified preconditions and methodological principles into neo-institutionalism, it became possible to improve the analysis of economics and to apply interdisciplinary research in combination with the approaches of other branches of science.

* * *

Окремі методологічні положення потребують модифікації до реалій існуючої практики та верифікації стосовно можливостей їх застосування у дослідженні економічних явищ і процесів. Під час проведення дослідження використано теоретичний аналіз методологічних принципів, їх порівняння та узагальнення.

Мета публікації полягає у дослідженні базових методологічних передумов та принципів в наукових дослідженнях економічної галузі.

Аналізуючи та узагальнюючі досягнення Нобелівських лауреатів, розглянуто методологічні проблеми обмеженої раціональності, інформаційної асиметрії та опортуністичної поведінки економічних агентів. Сучасний мейнстрим в економічних дослідженнях відповідає бінарній парадигмі неокласицизму та неоінституціоналізму які ґрунтуються на двох спільних елементах «ядра»: методологічний індивідуалізм та концепція «економічної людини» (*homo economicus*). Спрямованість підприємств на максимізацію прибутковості, а домогосподарств – корисності, – аксіома неокласицизму, яка передбачає суттєві вимоги до кількості та якості інформації. Водночас раціональний вибір супроводжується ситуаціями невизначеності та різного ступеня ризику стосовно наслідків такої діяльності. Обґрунтовано переваги інституціонального напрямку як найбільш наближеного до реальних умов ринкової діяльності господарюючих суб'єктів. Специфічною особливістю неоінституціонального підходу є модифікація неокласичної парадигми за рахунок збереження основних передумов її «ядра» та часткова трансформація «захисної оболонки» на більш досконалі, реалістичні принципи. В економічній науці найбільш суттєвим є методологічне поєднання «напівсильної» обмеженої раціональності із «сильною» формою опортуністичної поведінки. Завдяки введенню в неоінституціоналізм модифікованих передумов та методологічних принципів з'явилася можливість удосконалення аналізу економічної науки та застосування міждисциплінарного досліджень у поєднанні з підходами інших галузей науки.

Keywords: methodology, neoclassicism, neoinstitutionalism, limited rationality, risk

Ключові слова: методологія, неокласицизм, неоінституціоналізм, обмежена раціональність, ризик

INTRODUCTION

The market system operates according to objective laws of economy. The patterns of supply and demand interaction, the impact of competition and transaction costs on maximizing profits and expected benefits, rational choice of entities are fundamentally the same at both national and international levels, which makes it possible to use the same theoretical and methodological apparatus. However, some methodological provisions need to be modified according to the realities of existing practice and be verified according to the possibilities of their application in economic phenomena and processes study.

The main methodological provisions of modern economics are reflected in the review publications of such famous scientists as W. Baumol, M. Blaug, K. Arrow, R. Heilbroner [2; 5; 16; 17]. Economics, as a specific object of scientific research, requires a separate approach. Its functioning is associated with aspects of uncertainty and risk, limited rationality, information asymmetry, which are reflected in the works of G. Akerlof [1], H. Simon [10], M. Friedman [15] and other famous scientists.

The **PURPOSE** of the paper is to analyze the main methodological provisions in the context of their application to economics.

RESEARCH METHODS

Methodological and informational basis of the work is scientific works, the subject of which is economics methodology. Theoretical analysis of methodological principles, their comparison and generalization are used during investigation.

RESULTS

Current economics is characterized by forming non-universal competing methodologies, theories and approaches.

According to I. Lakatos' epistemological scheme [7], the components of scientific paradigm are a set of stable and unchanging postulates of the "hard core", as well as a set of basic prerequisites for the "protective shell", prone to changes within the paradigm. Modern mainstream in economic research corresponds to binary paradigm of neoclassicism and neoinstitutionalism, which are based on two common elements of the "core": 1) methodological individualism; 2) "economic man" conception (homo economicus).

According to individualism methodology, formulated in the works of A. Smith, T. Hobbes, B. Mandeville, K. Menger, economic agents act in accordance with their own interests. Market formations are considered as a set of individuals pursuing their goals. This approach does not mean that human behavior is the same, because the society has a heterogeneous structure, and economic activity is limited by both formal (laws and regulations) and informal factors (traditions, customs, common conventions). In addition, the ways to achieve the goal can differ greatly.

According to "economic man" conception, first formulated by A. Smith and developed in the institutional paradigm, the rational behavior of economic entities (individuals, households, enterprises) is to make such a

choice among all possible alternatives that maximize their own benefits by the most effective way [12]. Rational decision is mainly interpreted as thoughtful (i.e. not emotional) and conscious (not intuitive). In this case, methodological principle of rationality is a mandatory component of both dominant paradigms, for which all other principles are adequate. Rationality presupposes the presence of clearly ordered and stable human preferences, which, according to G. Becker, are determined in relation to the basic aspects of life (health, ambition, prestige) [3, P. 27]. The presence of non-traditional criteria for benefits does not deprive them of hierarchy and influences the formation of the individual non-standard behavior.

Rational choice is accompanied by situations of uncertainty and varying degrees of risk regarding the consequences of such activities. In economic theory, uncertainty is often identified with risk, which is partly explained by its polyaspect nature. Further we will use the delimitation of these terms by F. Night, who notes that risk, in contrast to uncertainty, has a quantitative assessment [8, P. 26]. Thus, risk is a measurable uncertainty that is given by a probable way. In choice situations, risk features from the objective point of view are the degree of risk in relation to the inaccuracy of possible consequences assessment, and from the subjective point of view – decision-makers' attitudes to risk (neutral attitude, risk prevention or addiction).

The focus of the enterprises on maximizing profitability, and households – on benefits, is an axiom of neoclassicism, which implies significant requirements for information quantity and quality. However, the ability of economic agents to perform complex calculations, to identify possible alternatives under information perfection has been constantly criticized for their empirical inconsistency with reality, to which T. Veblen was the first one to pay attention. Even K. Popper acknowledged the limitations of strict rationality postulate [4, P. 351].

In contrast to economic models of maximization, H. Simon, studying the procedures of rational choice, proposed an alternative approach. In particular, he drew attention to impossibility of having all the necessary information, as its optimal amount is always limited by cost, time and compliance with the sample required size [11, P. 63]. At the same time, the scientist noted that the decisions of economic agents are rational only to a certain extent, due to the man's intellectual inability to perceive and evaluate information always adequately, limited analytical abilities of individuals in terms of incomplete knowledge and imperfect computational capabilities: "subjects in the economy try to act rationally, but in fact have this ability only to a limited extent" [14, P. 41].

Investigating the factors of information uncertainty, H. Simon formulated the conception of limited rationality from the economic psychology view, according to which economic agents who are unable to maximize the result, simplify the selection process by making satisfactory decisions [19]. If one of the identified alternatives is compatible with the level of individual's acceptable desires, the search process is stopped immediately. If the obtained results do not match the subject's own expectations, the economic style of behavior is corrected by finding new

options while reducing their own desires to a realistic level. The main difference between H. Simon's conception compared to the classical theories is the shift of emphasis from the results of rational choice (their adequacy to the goals) to the rationality (effectiveness) of the procedures themselves [10, P. 27].

H. Simon, did not contrast the economic theory of rational choice with the behavioral theory of decision-making, but complemented them, trying to find common criteria for rationality. Analyzing the universality of the classical hypothesis of maximization, the scientist made an important clarification: when making a choice in the short term to achieve the expected utility or acceptable level of profitability (retention of market share, sales) is a more important motive than long-term maximization; in the long run, a satisfactory level of desires and an achievable maximum are close to coincidence [11, P. 55]. This methodological position is also shared by A. Alchian, who notes that not all entrepreneurs try to maximize profits, but those who are unable to achieve this go bankrupt; therefore, only those entities that maximize their own benefits remain for a long time [18]. In general, the rational behavior of economic agents H. Simon interprets in two ways, agreeing with the compromise option: "people's behavior corresponds to both the procedures of optimality and procedures for obtaining satisfactory results" [10, P. 26].

Other elements of neoclassicism "protective shell" structure, without which it is impossible to formulate economic laws, also include the principles of isolation (study of relatively stable phenomena and processes), aggregation and homogeneity (analysis of typical and representative indicators).

A specific feature of neo-institutional approach is the modification of neoclassical paradigm by preserving basic preconditions of its "core" and the partial transformation of "protective shell" into more perfect, realistic principles. This maintains the key role of institutions, the study of which is carried out through the application of neoclassical economic theory, in particular, using the principle of rational maximization of benefits. In addition, attention is focused on deideologization, the use of quantitative methods of formalization and mathematical modeling.

In contrast to neoclassical theory, neo-institutional economics is based on the following propositions:

1) rejection of the idea of market subjects absolute rationality in favor of the principle of limited rationality (H. Simon) – a key modification;

2) incompleteness, imperfection and asymmetry of information are taken into account (G. Akerlof, J. Stiglitz, M. Spence);

3) denial of the market system ideality due to the dominance of transaction costs (R. Coase, O. Williamson, H. Demsetz);

4) acceptance of economic agents' opportunistic behavior, rather than total subordination to the law (O. Williamson, G. Becker).

Acceptance of limited rationality prerequisites in neo-institutional paradigm allowed to expand the scope of its research [3; 6; 9; 13]. In particular, H. Simon's conception of limited rationality was further developed in the works of O. Williamson, who proposed such a typology of rationality [14, P. 40]: "strong" form based on the classical

principle of profit maximization; "semi-strong" form – limited rationality (in a broader sense than H. Simon's principle of satisfactory decisions); "weak" form – organic rationality (evolutionary approach in economic theory [18]).

O. Williamson applied an identical approach according to another methodological prerequisite – subjective individualism, distinguishing three levels [14, P. 43]: "strong" form – opportunistic behavior of individuals; "semi-strong" form – the motivation of simple (open) desire to satisfy personal interests; "weak" form – unselfish behavior (obedience, non-compliance with their own interests).

In neoclassical economic theory, subjects interact with each other in the market in accordance with their own interests and certain generally accepted rules, non-compliance with which is not considered. A number of scientists have paid attention to falsity of such a simplified "mechanistic" order. In particular, Vernon Smith in his Nobel lecture noted that A. Smith in "economic man" doctrine did not claim that all individuals are the same in desire of maximizing utility, because everyone determines their own interest, in their own way [20].

An alternative approach was presented by O. Williamson, introducing the concept of "opportunism": "pursuit of self-interest using cunning, which includes the calculated efforts to stray from the right path, deception, concealment of information and other actions that interfere with interests realization" [13, P. 689]. Opportunistic behavior of economic agents is associated with violations of institutional rules and procedures, both in explicit forms (fraud, theft, fraud) and hidden ones (unfair competition, incorrect interpretation of contractual obligations, use of tax optimization schemes). This type of behavior is primarily inherent in the sphere of shadow economic relations, even in cases where market participants assure that they will refrain from using opportunism. In economics, we consider that methodological combination of Williamson's "semi-strong" limited rationality with the "strong" form of opportunistic behavior is the most significant [14, P. 47].

In the general case, opportunism in O. Williamson's understanding is a source of behavioral uncertainty and leads to the phenomenon of information asymmetry, due to providing partial or distorted information. The prerequisite for completeness and availability of information is one of the least realistic in the context of economic agents' practical activity. In reality, individuals generally do not have a sufficient amount of necessary information, which is the subject of choice for rational decisions. In addition, it is quite common for some market participants to be more aware than others. Therefore, economic agents, acting mainly in conditions of limited and asymmetry of information, try to avoid such situations by searching for new data, which leads to increased transaction costs.

The problems of information quality, its ambiguity and asymmetry are reflected as an object of study in the theory of information economy by G. Akerlof, J. Stiglitz and M. Spence. In particular, G. Akerlof showed that information asymmetry provokes the phenomenon of inverse or negative selection, resulting in an increase in market share of lower quality goods [1]. J. Stiglitz, in turn, proved that the prerequisite for uniform distribution of information is wrong, because it distorts economic reality of market imperfections [21].

Limited rationality, information asymmetry and fundamental uncertainty in the form of risk are determinants of transaction costs. Neo-institutionalists include also any expenditure on economic system management, accompanied by a counter exchange of resources and payments: search for information, protection of property rights, negotiation, execution of contracts, and so on. D. North explains economic feasibility of various institutions by the need for reducing transaction costs [9, pp. 84-94]. He concludes that the need for new institutions arises when it is impossible to maximize benefits within the existing system.

CONCLUSIONS

Neoclassical paradigm in economic research is based on methodological individualism, rational behavior of market participants, stability of individuals' certain preferences, isolation and aggregation. A distinction should be made between rationality of economic activity as a process and its efficiency as a result. Generalization of different approaches of a number of scientists makes it possible to make a conclusion about the practical acceptability of economic agents rational behavior in general. However, this does not mean that such behavior is based on absolute calculations, full awareness and is aimed at optimizing the choice, especially in conditions of risk.

Modern economic paradigm formulates methodological prerequisite for rationality both in the classical variant (the principle of maximization) and in the "soft" form of limited rationality (satisfaction of individuals with an acceptable level of their own aspirations). Maximization (expected utility or profitability) is not the only and universal criterion of rationality, but remains the most common in practical application. Even with the limited rationality of economic agents, the process of choosing the best alternative among the available ones takes place.

Methodology of neo-institutional economic paradigm is based on the principles of limited rationality, information imperfection and opportunistic behavior of economic agents. Thanks to introduction of modified preconditions and methodological principles into neo-institutionalism, it became possible to improve the analysis of economics and better interdisciplinary research in combination with the approaches of other branches of science.

References

1. Akerlof Dzh. Market «lemons»: quality uncertainty and the market mechanism. *THESIS*. 1994. № 5. pp. 91–104. (in Russian).
2. Baumol U. What did not know Alfred Marshall: XX century contribution to economic theory. *Economic Issues*. 2001. № 2. pp. 73–107. (in Russian).
3. Bekker G.S. Economic analysis and human behavior. *THESIS*. 1993. Issue 1. pp. 24–40. (in Russian).
4. Blaug M. Methodology of Economics, or as economists explain. Moscow: Economic Issues, 2004. 416 p. (in Russian).
5. Blaug M. 100 great economists after Keynes. Saint Petersburg: Economy school, 2008. 384 p. (in Russian).
6. Kouz R. Firm, the market and the right. Moscow: New publishing, 2007. 224 p. (in Russian).
7. Lakatos I. The methodology of scientific research programs. *Philosophy Issues*. 1995. № 4. pp. 135–154. (in Russian).
8. Nait F. The concepts of risk and uncertainty. *THESIS*. 1994. № 5. pp. 12–28. (in Russian).
9. Nort D. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Moscow: Nachala, 1997. 180 p. (in Russian).

10. Saymon G.A. Rationality as process and product of thought. *THESIS*. 1993. № 3. pp. 16–38. (in Russian).
11. Saymon G.A. Decision theory in economics and the science of behavior. Milestones of Economic Thought. Saint Petersburg: Economy school, 2000. Vol. 2. pp. 54–72 (in Russian).
12. Samuelson P.E. Maximization principle in economic analysis. *THESIS*. 1993. № 1. pp. 184–202. (in Russian).
13. Uilyamson O. Economic Institutions of Capitalism: Firms, Markets, "relational" contracting. Saint Petersburg: Lenizdat, CEV Press, 1996. 702 p. (in Russian).
14. Uilyamson O. Behavioral assumptions of modern economic analysis. *THESIS*. 1993. № 3. pp. 39–49. (in Russian).
15. Fridmen M. Methodology of Positive Economics. *THESIS*. 1994. № 4. pp. 20–52. (in Russian).
16. Haylbroner R.L. Economic theory as a universal science. *THESIS*. 1993. № 1. pp. 41–55. (in Russian).
17. Errou K. Development of economic theory since 1940: an eyewitness view. *Economic Issues*. 2010. № 4. pp. 4–23. (in Russian).
18. Alchian A. Uncertainty, Evaluation and Economic Theory. *Journal of Political Economy*. Los Angeles, 1950. Vol. 58. № 3. pp. 211–221.
19. Simon H.A. A Behavioral Model of Rational Choice. *Quarterly Journal of Economics*. 1955. Vol. 69. № 1. pp. 99–118.
20. Smith V. Nobel Prize Lecture: Constructivist and Ecological Rationality in Economics. Stockholm University, 2002. URL: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2002/smith-lecture.html.
21. Stiglitz J.E., Grossman S.J. Information and Competitive Price Systems. *The American Economic Review*. 1976. Vol. 66. № 2. pp. 246–253.

Список використаних джерел

1. Акерлоф Дж. Рынок «лимонов»: неопределенность качества и рыночный механизм. *THESIS*. 1994. Вып. 5. С. 91–104.
2. Баумоль У. Чего не знал Альфред Маршалл: вклад XX столетия в экономическую теорию. *Вопросы экономики*. 2001. № 2. С. 73–107.
3. Беккер Г.С. Экономический анализ и человеческое поведение. *THESIS*. 1993. Вып. 1. С. 24–40.
4. Блауг М. Методология экономической науки, или как экономисты объясняют. М.: НП «Журнал Вопросы экономики», 2004. 416 с.
5. Блауг М. 100 великих экономистов после Кейнса. СПб.: Экономическая школа, 2008. 384 с.
6. Коуз Р. Фирма, рынок и право. М.: Новое издательство, 2007. 224 с.
7. Лакатос И. Методология научных исследовательских программ. *Вопросы философии*. 1995. № 4. С. 135–154.
8. Найт Ф. Понятия риска и неопределенности. *THESIS*. 1994. Вып. 5. С. 12–28.
9. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. 180 с.
10. Саймон Г.А. Рациональность как процесс и продукт мышления. *THESIS*. 1993. Вып. 3. С. 16–38.
11. Саймон Г.А. Теория принятия решений в экономической теории и науке о поведении. *Вехи экономической мысли*. СПб.: Экономическая школа, 2000. Т. 2. С. 54–72.
12. Самуэльсон П.Э. Принцип максимизации в экономическом анализе. *THESIS*. 1993. Вып. 1. С. 184–202.
13. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, "отношенческая" контрактация. СПб.: Лениздат, CEV Press, 1996. 702 с.
14. Уильямсон О.И. Поведенческие предпосылки современного экономического анализа. *THESIS*. 1993. Вып. 3. С. 39–49.
15. Фридмен М. Методология позитивной экономической науки. *THESIS*. 1994. Вып. 4. С. 20–52.

16. Хайлбронер Р.Л. Экономическая теория как универсальная наука. THESIS. 1993. Вып. 1. С. 41–55.
17. Эрроу К. Развитие экономической теории с 1940 года: взгляд очевидца. *Вопросы экономики*. 2010. № 4. С. 4–23.
18. Alchian A. Uncertainty, Evaluation and Economic Theory. *Journal of Political Economy*. Los Angeles, 1950. Vol. 58. № 3. pp. 211–221.
19. Simon H.A. A Behavioral Model of Rational Choice. *Quarterly Journal of Economics*. 1955. Vol. 69. № 1. pp. 99–118.
20. Smith V. Nobel Prize Lecture: Constructivist and Ecological Rationality in Economics. Stockholm University, 2002. URL: http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2002/smith-lecture.html.
21. Stiglitz J.E., Grossman S.J. Information and Competitive Price Systems. *The American Economic Review*. 1976. Vol. 66. № 2. pp. 246–253.

АНТИПЕНКО

Надія Василівна

РИБАКОлена Миколаївна
helen_nau3@ukr.net**ПИРОЖЕНКО**

Юлія Володимирівна

к.е.н., доцент, завідувач кафедри,
Національний Авіаційний
університетк.е.н., доцент, Національний Авіаційний
університетстудент, Національний Авіаційний
університет

УДК 629.7:658.114–044.372(045)

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ РЕНТАБЕЛЬНОСТІ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ШЛЯХОМ МОДЕРНІЗАЦІЇ**THE WAYS TO INCREASE THE PROFITABILITY OF TRANSPORTATION DUE TO MODERNIZATION**DOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2020.12\(3\).2](https://doi.org/10.37634/efp.2020.12(3).2)*ANTYPENKO Nadiia Vasylivna – PhD in Economics, Associate Professor, Head of department, National Aviation University**RYBAK Olena Mykolaivna – PhD in Economics, Associate Professor, National Aviation University**PYROZHENKO Yuliia Volodymyrivna – student, National Aviation University*

Статтю присвячено проблемам українських авіаційних підприємств. У роботі проаналізовано стан світового ринку авіаційних перевезень, визначено місце України на ньому. Розкриті тенденції ринку авіаційних послуг за перший квартал 2017–2020 рр. Визначено падіння ринку пасажирських перевезень, відстежено збільшення вартості вантажних авіаперевезень. У процесі дослідження сучасного стану та тенденцій розвитку галузі виділені чинники пост COVID-19, що призвели до зміни вартості вантажних перевезень. З огляду на означені тенденції та умови роботи на світовому ринку й ринку авіаційних перевезень України, запропоновано алгоритм модернізації в рамках якого окреслені тактичні цілі авіаційного підприємства результатом впровадження яких має стати підвищення рентабельності вантажних перевезень.

* * *

Статья посвящена проблемам украинских авиационных предприятий. В работе проанализировано состояние мирового рынка авиационных перевозок, определено место Украины на нем. Раскрыты тенденции рынка авиационных услуг за первый квартал 2017–2020 гг. Определено падение рынка пассажирских перевозок, отслежено увеличение стоимости грузовых авиаперевозок. При исследовании современного состояния и тенденций развития отрасли выделены факторы пост COVID-19, которые привели к изменению стоимости грузовых перевозок. Учитывая указанные тенденции и условия работы на мировом рынке, а также на рынке авиационных перевозок Украины, предложен алгоритм модернизации. В рамках алгоритма указаны тактические цели авиационного предприятия, результатом внедрения которых должно стать повышение рентабельности грузовых перевозок.

* * *

Introduction. The paper is devoted to the problems of Ukrainian aviation enterprises. The paper analyzes the state of the world air transportation market, determines the place of Ukraine on it. The trends in the aviation services market for the first quarter of 2017–2020 are revealed. The urgency and necessity of modernization of Ukrainian enterprises is due to a number of factors: significant structural and technological backwardness, a high degree of depreciation of fixed assets and a significant level of capital and material consumption of equipment; low standard of living and purchasing power of the population; unsatisfactory state of innovation system and market infrastructure.

The purpose of the paper is to increase the relative efficiency of the airline by bringing the active part of fixed assets in line with the new conditions and requirements.

Results. The fall of the passenger transportation market is determined. The increase in the cost of air cargo was tracked. When studying the current state and trends in the development of the industry, the post-COVID-19 factors were identified, which led to a change in the cost of freight transportation.

Conclusion. Taking into account the indicated tendencies and operating conditions in the world market and the Ukrainian air transportation market, an algorithm for modernization is proposed, within the framework of which the tactical goals of the aviation enterprise are indicated, the result of the implementation of which should be an increase in the profitability of freight traffic. The results of the work of theoretical and practical aspects of modernization of air cargo in Ukraine gave grounds to draw the following conclusions: modernization of Ukrainian airlines should be carried out at the micro level in order to increase the profitability of operating activities; the level of profitability of the airline can be influenced by both internal and external factors; the change in the coefficient depends on the general economic situation of the country or the world, the level of inflation, the devaluation of the national currency, organizational and technical problems in production, the volume of services sold, etc.

Ключові слова: авіаперевезення, авіаперевезення вантажів та пошти, модернізація, рентабельність, зовнішні фактори, пост COVID-19

Ключевые слова: авиаперевозки, авиаперевозки грузов и почты, модернизация, рентабельность, внешние факторы, пост COVID-19

Keywords: air transportation, air transportation of cargo and mail, modernization, profitability external factors, post COVID-19

ВСТУП

Нові умови господарювання, пов'язані з інформатизацією, діджиталізацією та цілою низкою деструктивних факторів ставлять перед українською авіацією нове надскладне завдання, що містить у собі постійне підвищення конкурентоздатності, яке погіршується необхідністю жорсткої економії та невпинністю процесу мінімізації витрат. Вирішити поставлені завдання стає можливим внаслідок розробки та впровадження тактики модернізації з метою підвищення рентабельності авіапідприємства.

Показники рентабельності демонструють здатність авіапідприємств конкурувати в умовах ринкової економіки, їх спроможність не тільки генерувати прибуток для власників та інвесторів, а й задовольняти попит, потреби споживачів. Коефіцієнти рентабельності детальніше, аніж фінансовий результат, показують продуктивність діяльності [1]. Аналітична оцінка показників рентабельності дає можливість керівній ланці авіапідприємства вчасно виявити помилки, проблеми (якщо такі наявні), знайти шляхи вдосконалення тих чи інших процесів, що в кінцевому результаті у прийнятті грамотних рішень приведе до збільшення конкурентоспроможності авіапідприємства на ринку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Питання здійснення розширеного відтворення з метою підвищення конкурентоспроможності суб'єкта господарювання не є новим. Як у закордонній, так і у вітчизняній економічній літературі досліджено сутність рентабельності, а також види та методи розрахунку показника. Питання ефективності підприємств досліджували такі вчені: М.В. Бець [1], В.Р. Кобилицький [5], Я.І. Костецький [6], Г.І. Рзаєв [9]. Механізм фінансового стимулювання технічного переоснащення авіакомпаній пропонувався О.М. Рибак [7] та ін. авторами. Однак, питання підвищення відносного показника ефективності діяльності авіапідприємства шляхом приведення активної частини основних фондів у відповідність до нових умов та вимог залишається недостатньо вивченим та потребує додаткового доопрацювання.

МЕТА статті – підвищення відносного показника ефективності діяльності авіапідприємства внаслідок приведення активної частини основних фондів у відповідність до нових умов та вимог.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Теоретико-методичною основою роботи стали дослідження вчених-економістів, науково-практичні й теоретичні дослідження сучасних українських та закордонних науковців, а також статті у фахових наукових виданнях, законодавчі та нормативні акти України, офіційні статистичні дані, фінансова звітність ДП «Антонов». У роботі використані наступні методи: табличний і графічний, порівняння, опис, а також відносні й абсолютні величини, системно-структурний та абстрактно-логічний методи.

РЕЗУЛЬТАТИ

Питання розвитку авіаційних перевезень в Україні

є особливо актуальним в умовах євроінтеграції та в період світової глобалізації та економічного розвитку країни, що дозволить створити конкурентне середовище на ринку та збільшити пасажиропотоки.

Чергова світова криза, призвела до нових тенденцій у галузі авіаційних перевезень, що істотно вплинуло на умови роботи українських компаній. Так уже на початку 2020 р. очевидним є скорочення ринку авіаційних перевезень. Закриття кордонів та припинення постачання товарів між країнами, що почалося із Китаю, призвело до просідання ринку пасажирських перевезень на 17 %, вантажних на 14 % (табл. 1).

Особливо чутливими виявились регулярні авіаційні перевезення, що скоротились на 30 % та 38 % відповідно. Падіння за обсягами показали також комерційні рейси на 14 % від аналогічного періоду 2019 р.

За даних умов для України, що має власну авіаційну промисловість і виступає гравцем на ринку реалізації авіаційної техніки (рис. 1), а також має цілу серію літаків, що не мають аналогів у світі, варто запропонувати реалізацію модернізації вантажних перевезень результатом якої стане підвищення рентабельності останніх.

На користь запропонованого варіанту розв'язання проблеми, свідчить також швидка зміна ендегенних та екзогенних факторів, яка призводить до необхідності миттєвої адаптації, як основного чинника успішної роботи на зовнішніх та навіть внутрішніх ринках.

Авіаційна галузь, що традиційно є фондомісткою, має істотні проблеми зі швидкістю та рівнем реакції. Шляхом вирішення даного питання може стати впровадження як системної так і оперативної модернізації авіаційної техніки, що відповідатиме умовам та потребам роботи на ринку перевезень.

Всебічне дослідження терміну «модернізація» дав наступні результати. Для здійснення зростання обсягів виробництва, розширення ринків збуту, підвищення конкурентоспроможності та забезпечення умов для повернення окупності інвестицій необхідна ефективна організація модернізаційного процесу. Вона дозволяє залучити додаткові інвестиції, забезпечити їх прибутковість за умови конкурентоспроможності продукції, послуг і організації в цілому [2]. У вузькому сенсі модернізація виробництва традиційно розглядалася як процес впровадження інновацій та оновлення технологічної бази. У сучасних економічних умовах процес модернізації стали розглядати більш широко, охоплюючи всю виробничо-економічну діяльність підприємства, використовуючи всі наявні ресурси (виробничо-економічний потенціал розвитку підприємства) [2]. На нашу думку, з огляду на сучасні зовнішні та внутрішні чинники, що впливають на ринок авіаційних перевезень вантажів (рис. 2), модернізацію варто розглядати на мікрорівні.

Запропонована методика надасть можливість мінімізувати витрати на модернізацію та дозволить локалізувати та нівелювати «проблемні місця» як на рівні авіапідприємства, так і на рівні окремого замовлення, дозволить ефективно скористатись збільшенням тарифів на вантажні перевезення більше ніж у два рази [12].

Таблиця 1

Підсумки діяльності авіакомпаній України, за перший квартал 2017–2020 рр. [укладено авторами за даними [13/]]

№ з/п	Показник	Одиниці виміру	Усього							
			1 кв. 2017р.	1 кв. 2018р.	1 кв. 2019р.	1 кв. 2020р.	Абсолютне		Відносне	
							19/18	20/19	19/18	20/19
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Діяльність авіакомпаній										
1	Перевезено пасажирів	тис.чол.	1871,7	2109,5	2361,7	1953,9	252,2	-407,8	112 %	83 %
2	на регулярних лініях зокрема	–,–	1362,6	1458	1573,5	1123,3	115,5	-450,2	108 %	71 %
3	Виконані пасажиро-кілометри	млрд пас.км	4	4,5	5,5	4,6	1	-0,9	122 %	84 %
4	на регулярних лініях зокрема	–,–	2,6	2,8	3,3	2,3	0,5	-1	118 %	70 %
5	Перевезено вантажів та пошти	тис. тонн	16	18,4	20,6	17,8	2,2	-2,8	112 %	86 %
6	на регулярних лініях зокрема	–,–	3,5	4,1	4,5	2,8	0,4	-1,7	110 %	62 %
7	Виконані тонно-кілометри (вантажі+пошта)	млн т.км	51,4	62,7	73,1	51,1	10,4	-22	117 %	70 %
8	на регулярних рейсах зокрема	–,–	12,5	15,4	21,1	11,5	5,7	-9,6	137 %	55 %
9	Виконано комерційних рейсів	тисяч	18,7	19,3	20,2	17,3	0,9	-2,9	105 %	86 %
10	регулярних зокрема	–,–	13,8	14,2	14,2	10,3	0	-3,9	100 %	73 %

Рис. 1. Обсяг експорту авіаційної техніки, 2019 р.

Рис. 2. Чинники впливу тенденцій постCOVID-19 на рентабельність вантажних перевезень [складено авторами з урахуванням [12]]

Так, наприклад, якщо за словами президента ДП Антонов О. Лося [14] основну частину прибутку в загальній структурі в умовах кризи та посткризових явищ, отримує за рахунок здійснення перевезень (80 %). Інші 20 % припадають на послуги з підтримки льотної придатності, то акцент у даному випадку варто насамперед робити саме на модернізацію авіаційної техніки. А саме, активної її частини, що займається безпосередньо процесом перевезення. Водночас варто виділити основну статтю витрат у здійсненні авіаційних перевезень, а саме вартість паливно – мастильних матеріалів (ПММ).

У зазначеному випадку модернізацією є часткове або повне оновлення, переналадування обладнання та двигунів, що надасть ДП «Антонов» можливість додатково зменшити витрати на перевезення, збільшити їх ефективність та рентабельність. І тільки потім у результаті накопичення частини прибутку від основної діяльності, стимулювати розвиток літакобудування за рахунок зміни конструкції основної маси літаків, що виготовляються, з метою уникнення проблем із пос-

тавками та підвищення їх конкурентоспроможності на ринку вантажних перевезень.

Використовуючи класифікацію стратегій нововведень ступенем новизни варто рекомендувати використання різних ступенів новизни для різних структурних підрозділів та центрів відповідальності авіа-підприємства.

Таким чином, у сучасних умовах варто зосередити увагу на тактичній меті, що полягатиме у збільшенні рівня рентабельності вантажних перевезень шляхом мінімізації витрат. На рис. 3 запропоновано певну послідовність дій із метою організації даного процесу.

Орієнтуючись на довгострокові цілі такі, як підтримка добробуту ДП «Антонов» у поточному та перспективному періодах варто порекомендувати як тактичну ціль – здійснення модернізації авіаційної техніки, що зайнята безпосередньо вантажними перевезеннями. Серед стратегічних цілей варто виділити модернізацію технології виробництва літаків, водночас необхідно зосередитись на тій частині, що виконує вантажні перевезення.

Рис. 3. Алгоритм модернізації з метою підвищення рентабельності вантажних перевезень

Актуальність та необхідність модернізації підприємств України обумовлена низкою факторів: значна структурно-технологічна відсталість, високий ступінь зносу основних засобів та значний рівень фондомісткості та матеріаломісткості обладнання; низький рівень життя та купівельної спроможності населення; незадовільний стан інноваційної системи та ринкової

інфраструктури; залежність від зовнішніх ресурсів; диспропорції між реальним і фінансовим секторами економіки, а також непрозора структура власності, як симбіоз державних, приватних та корпоративних інтересів; організаційна недосконалість і низький рівень капіталізації; незначна інвестиційна активність тощо.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження теоретичних та практичних аспектів модернізації вантажних авіаперевезень в Україні дали підставу зробити наступні висновки: модернізацію українських авіапідприємств варто проводити на мікрорівні з метою підвищення рентабельності операційної діяльності; на рівень рентабельності авіапідприємства можуть впливати як внутрішні, так і зовнішні фактори; зміна коефіцієнта залежить від загальної економічної ситуації країни чи світу, рівня інфляції, девальвації національної валюти, організаційно-технічних проблем у виробництві, обсягу реалізованих послуг тощо.

Список використаних джерел

1. Бець М.В. Планування рентабельності виробництва. *Економіка України*. 2015.
2. Бужимська К.О. Модернізація економіки: технологічно-структурний аспект. *Вісник ЖДТУ*. 2013.
3. Нагребіс А.Ю. Управління прибутком підприємства. *Ефективна економіка*. 2017.
4. Кобилецький В.Р. Рентабельність. Сутність та показники. 2015.
5. Костецький Я.І. Факторний аналіз рентабельності діяльності підприємств. *Економічний аналіз*. 2012.
6. Мочерний С.В. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т.2 / К.: Видавничий центр «Академія», 2014.
7. Рибак О.М. Технічне переоснащення авіапідприємств на фоні світових процесів глобалізації та кризових явищ. *Журнал наукових праць «Проблеми підвищення ефективності інфраструктури»*. 2008. Випуск 19.
8. Косарев О.Й., Рибак О.М. Безпека авіаційних перевезень та технічне переоснащення авіапідприємств // *Щоквартальний науково-практичний журнал ради національної безпеки й оборони України «Стратегічна панорама»*. К.: Рада національної безпеки й оборони України; Національний інститут проблем міжнародної безпеки, 2008.
9. Рзаєв Г.І., Драгочинська Д.О. Показники рентабельності як аналітичні ознаки прояву ризику за умов невизначеності. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2017.
10. Ткаченко Л. Особливості оцінки основних засобів: історія й сучасність. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2016.
11. Офіційний сайт ДП «Антонов». URL: <https://www.antonov.com/>
12. Офіційний сайт журналу ЛІГА:ЗАКОН. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/195323_logstika-v-umovakh-karantinu-chi--shans-na-vdovlennya
13. Офіційний сайт Державного обслуговування повітряного транспорту «УкрАероРух». URL: <http://uksatse.ua/>
14. Офіційний сайт журналу Економічна правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/09/14/665057/>

References

1. Bets M.V. Production profitability planning. *Economy of Ukraine*. 2015 (in Ukrainian).
2. Buzhymyska K.O. Modernization of economy: technological-structural aspect. *Bulletin of ZhSTU*. 2013 (in Ukrainian).
3. Nahretskis A.Yu. Management of enterprise profit. *Efektivna ekonomika*. 2017 (in Ukrainian).
4. Kobyletskyi V.R. // Profitability. The essence and indicators / VR Kobyletsky. 2015 (in Ukrainian).
5. Kostetskyi Ya.I. Factor analysis of profitability of enterprises. *Economic analysis*. 2012 (in Ukrainian).
6. Mochernyi S.V. Economic Encyclopedia: in 3 vol. Kyiv: Publishing Center «Academy», 2014. Vol. 2 (in Ukrainian).
7. Rybak O.M. Technical re-equipment of aviation enterprises against the background of global processes of globalization and crisis phenomena. *Journal of Scientific Papers «Problems of Improving Infrastructure Efficiency»*. 2008. Issue 19. (in Ukrainian).
8. Kosarev O.Y., Rybak O.M. Safety of aviation transportation and technical re-equipment of aviation enterprises. *Quarterly Scientific and Practical Journal of the National Security and Defense Council of Ukraine «Strategic Panorama»*. Kyiv: National Security and Defense Council of Ukraine National Institute of International Security, 2008 (in Ukrainian).
9. Rzaiev H.I., Drahochynska D.O. Profitability indicators as analytical signs of risk manifestation under conditions of uncertainty. *Bulletin of Khmelnytskyi National University*. 2017 (in Ukrainian).
10. Tkachenko L. Features of the assessment of fixed assets: history and modernity. *Accounting and Auditing*. 2016 (in Ukrainian).
11. Official site of Antonov. URL: <https://www.antonov.com/>
12. Official site of LIGA:ZAKON magazine. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/195323_logstika-v-umovakh-karantinu-chi--shans-na-vdovlennya (in Ukrainian).
13. Official site of the State Air Transport Service «UkrAeroRukh». URL: <http://uksatse.ua/> (in Ukrainian).
14. Official site of the magazine Economic Truth. URL: <https://www.althoughda.com.ua/news/2020/09/14/665057/> (in Ukrainian).

ГАНУЩАК

Тетяна Валентинівна
Ganushchak_t@ukr.net

УДК 658.3 005.95/96

МАЙСТРЕНКО

Юлія Володимирівна

СИТУАЦІЙНЕ УПРАВЛІННЯ КАДРОВИМ
ПОТЕНЦІАЛОМ ЯК ОСНОВА
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВАSITUATIONAL MANAGEMENT OF HUMAN
RESOURCES AS A BASIS FOR ENSURING
THE ECONOMIC SECURITY OF THE
ENTERPRISEк.е.н., доцент, Київський
національний торговельно-
економічний університетDOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2020.12\(3\).3](https://doi.org/10.37634/efp.2020.12(3).3)к.е.н., доцент, Київський
національний університет
культури і мистецтв*HANUSHCHAK Tetiana Valentynivna – PhD in Economics, Associate Professor, Kyiv National University of Trade and Economics**MAISTRENKO Yuliia Volodymyrivna – PhD in Economics, Associate Professor, Kyiv National University of Culture and Arts*

У статті наведено підходи вітчизняних і закордонних вчених відносно ситуаційного управління. Наведено дані стосовно збитків компаній нанесених працівниками. Висвітлено менеджмент знань у вирішенні завдань ситуаційного управління та інструменти менеджменту знань. Авторами розроблено модель управління кадровим потенціалом підприємства. Запропонована модель розроблена авторами для більш чіткого розуміння процесу управління кадровим потенціалом підприємства як основи забезпечення економічної безпеки підприємства з урахуванням екзогенних та ендогенних чинників впливу. Наведено приклад управління персоналом провідних іноземних підприємств. Представлено авторські бачення розв'язання проблеми управління кадровим потенціалом підприємства.

* * *

В статье приведены подходы отечественных и зарубежных ученых по ситуационному управлению. Авторами разработана модель управления кадровым потенциалом предприятия. Приведен пример управления персоналом ведущих иностранных компаний. Представлены авторские видение решения проблемы управления кадровым потенциалом предприятия.

* * *

Introduction. The development of human resource management of the enterprise becomes especially relevant during the pandemic. The acute problem facing HRs across the country requires a comprehensive solution in the process of ensuring the economic security of the enterprise. The main driving force at the enterprise is personnel. Therefore, to effectively ensure the economic security of the enterprise it is necessary to apply situational management of human resources. Adaptation to change should be considered as an opportunity for rapid application of all long-term experience.

The purpose of the paper is to study the situational management of human resource in the process of ensuring the economic security of the enterprise.

Results. The paper presents the approaches of domestic and foreign scientists to situational management. The authors have developed a model for managing the human resources of the enterprise. An example of personnel management of leading foreign enterprises is given. The author's vision of solving the problem of human resources management of the enterprise is presented.

Conclusions. The generalization of scientific achievements in situational management of domestic and foreign researchers is given. For a better understanding of management in solving the problems of situational management, the authors present knowledge management tools. It is important to promote self-education, self-organization, learn to manage managers first, foremost, be flexible to exogenous, endogenous factors influencing the development of the enterprise. The authors propose a model of human resources management as a basis for ensuring the economic security of the enterprise. This model will provide a clearer idea for managers and HRs about personnel management in terms of situational adaptability. It differs from existing models in its focus on anthropocentrism. Every good successful leader must become a perfect HR.

Ключові слова: економічна безпека, підприємство, кадровий потенціал, забезпечення, ситуаційне управління, людноцентризм, модель

Ключевые слова: экономическая безопасность, предприятие, кадровый потенциал, ситуационное управление, обеспечение, человекоцентризм, модель

Keywords: economic security, enterprise, human resources, situational management, support, situational management, anthropocentrism, model

ВСТУП

Розвиток управління кадровим потенціалом підприємства особливо стає актуальним у період пандемії, що вплинула значною мірою на розвиток економіки як окремого підприємства, так і всієї країни загалом. Проблема, що гострою мірою постала перед HR-ами всієї країни, вимагає комплексного розв'язку

у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства. Впродовж багатьох років обговорювалося як на теоретичному, так і на практичному рівнях застосування синергії, командного духу, наукових методів, що будуть застосовані до всіх підприємств. У ситуації сезонної, маятникової міграції та й виїзду за кордон на постійне місце проживання, необхідна швидка іден-

тифікація у діяльності, розвитку підприємств, вибору технологій управління в умовах небезпеки та невизначеності. Головною рушійною силою на підприємстві є кадри. Тому для ефективного забезпечення економічної безпеки підприємства необхідно застосовувати ситуаційне управління кадровим потенціалом. Адаптацію до змін необхідно розглядати як можливість швидкого застосування всього багаторічного напрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблему управління кадровим потенціалом підприємства досліджували такі вчені-економісти: О.В. Бондар [4], П.І. Васюник [7], В.Я. Карповська [7], В.В. Кравчук [1], А.В. Семенченко [6], Г.І. Писаревська [9], С.Г. Турчина [8], І.Г. Чумарін [3] та ін.

МЕТА статті – дослідити ситуаційне управління кадровим потенціалом у процесі забезпечення економічної безпеки підприємства.

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Методичну основу дослідження складають загальнонаукові методи, а саме: метод логічного узагальнення, діалектичний метод, табличний метод, графічний метод, синтезу, індукції, дедукції. Інформаційною базою дослідження у написанні статті були такі джерела: навчальний посібник, наукові фахові статті, матеріали дисертаційних досліджень, інтернет-джерела.

РЕЗУЛЬТАТИ

Управління кадрами в процесі зміни економічної, політичної ситуації є трудоемним і багатограним процесом. Менеджмент персоналу потребує системного підходу на основі наукового методу системного аналізу окремих елементів. На продуктивність праці працівника, підбір персоналу впливають дестабілізаційні елементи впливу країни загалом.

Так, система кадрового менеджменту на різних рівнях економіки країни формується під впливом багатьох чинників: техніко-організаційних (забезпеченість засобами організаційної і комп'ютерної техніки, характером і змістом праці, організаційна побудова підприємства і структура управління, рівень кваліфікації спеціалістів); економічних (система госпрозрахункових відносин і матеріального стимулювання, фінансовий стан підприємства і його конкурентоспроможність) та соціально-демографічних [1, с. 5].

Компанії різних галузей економіки країни зазнають збитків через не дотримання кадрової безпеки.

Зокрема, щорічні витрати в компаніях через крадіжки, зловживання чи інші шахрайські схеми персоналу можуть досягати до 7 % виручки. Майже 80 % збитків українських компаній – це справа рук умисних дій або халатного ставлення власного персоналу. Водночас під час дослідження 56 % опитаних компаній зазначили, що не мають налагодженої системи протидії шахрайству, 37 % – мають формальну схему [2].

Приблизно 80 % збитку матеріальним активам компаній наноситься їх власним персоналом. Тільки 20 % спроб злому мереж і отримання несанкціонованого доступу до комп'ютерної інформації приходиться ззовні. У середньому усі ці закордонні та подібні їм вітчизняні проблеми коштують від 6 % до 9 % прибутку [3].

Автори притримуються думки, що у процесі забез-

печення економічної безпеки підприємства найважливішим є інтелектуальний потенціал підприємства. Працівники підприємства є головним елементом його ресурсного потенціалу, що приводить у дію всі інші ресурси. Кадри є центральною ланкою у вирішенні головних питань на підприємстві, а саме: конкуренції, економічного зростання, забезпечення ефективної роботи. В умовах нестабільного розвитку економіки країни необхідно діяти, зважаючи на конкретну ситуацію, що склалася в конкретний момент часу. Важливою умовою для забезпечення економічної безпеки підприємств є ситуаційне управління кадровим потенціалом. Стосовно питання ситуаційного управління існують різні погляди вітчизняних та закордонних вчених-економістів. (табл. 1).

Для кращого розуміння процесу управління у вирішенні завдань у конкретній ситуації необхідно визначити інструменти менеджменту знань. (табл. 2).

Автори вважають, що перелік завдань ситуаційного управління дають можливість ідентифікувати конкретне завдання ситуаційного управління і вибрати необхідний інструмент менеджменту знань.

З врахуванням змін в економіці всього світу, відтоком інтелектуального потенціалу за кордон, на нашу думку, необхідно дотримуватися людиноцентризму в управлінні підприємством (рис. 1).

Дана модель (рис. 1) розроблена авторами для більш чіткого розуміння процесу управління кадровим потенціалом підприємства як основи забезпечення економічної безпеки підприємства з урахуванням екзогенних та ендогенних чинників впливу. Під час менеджменту трудовими ресурсами на підприємстві необхідно дотримуватися людиноцентризму й ситуаційного управління, а також чітких механізмів управління та забезпечення. Необхідною умовою для підприємства є дотримання встановленої нормативно-правової бази: інструкцій, положень, протоколів, законів, постанов. У механізмах забезпечення та управління ключовими є методи: дедукції, індукції, узагальнення теоретичних знань, аналізу, мотивації, планування, контролю, прогнозування. Технології протидії небезпекам і загрозам: вертушки, пристрої зчитування інформації, блокування конфіденційної інформації, пристрої спостереження та прослуховування, пристрої знищення закодованої інформації. В умовах постійного забруднення навколишнього середовища необхідною умовою є дотримання екологізації на всіх стадіях господарських процесів підприємства. Інформаційно-аналітичне забезпечення необхідне для здійснення безперервної діяльності підприємства.

На підприємстві обов'язково мають бути наступні складові:

– *довіра* – у цій атмосфері на підприємстві розкриваються приховані таланти і формується ефективна команда;

– *унікальність кожного працівника* – чим більший досвід і креативність кожного працівника, тим ефективніше буде працювати вся команда;

– *чітке розуміння місії підприємства* – місія кожного працівника не повинна суперечити місії всієї компанії;

Таблиця 1

Узагальнення наукових здобутків із ситуаційного управління вітчизняних та закордонних дослідників [4, с. 24–25]

Автор	Науковий здобуток
Р. Моклер	Поняття ситуаційного управління вперше введено в науковий обіг. Динамічний аспект ситуаційного підходу обумовив конкретні його етапи: діагноз ситуації та визначення шляхів досягнення мети; виявлення факторів, що впливають на рішення; вироблення та оцінка альтернатив; розробка тактики реалізації рішення.
Ф. Каст та Дж. Розенцвейг	Деталізовані завдання щодо використання ситуаційного підходу в процесі управління.
Г. Кунц та С.О. Доннел	Проаналізовано і класифіковано управлінські функції та рішення на основі практичного матеріалу, нагромадженого американським досвідом управління. Виділено шість функцій управління: планування, організація, керівництво, лідерство, комплектування штатів та контроль.
Д. Міллер	Дотримується думки, що новий ситуаційний підхід потребує виявлення взаємозв'язку між організаційними характеристиками.
Д. Отлі	Виявив ряд конкретних залежностей між характеристиками ситуацій, процедурами та інформаційними аспектами їх розв'язання.
Р. Акофф	Доводить необхідність існування відповідної системи для розв'язання проблем, яка об'єднає три функції: 1) розпізнання проблем та їх передбачення; 2) прийняття рішень по проблемі; 3) управління реалізацією рішення. Автор намагається систематизувати виконання всіх трьох видів функцій, виходячи з того, що кожна проблема існує у своєму оточенні, що складаються з керованих та некерованих змінних.
Б.З. Мільнер	Ототожнює ситуаційний підхід із проблемноорієнтованим та зазначає, що проблемна орієнтація управління пов'язана з необхідністю застосування більш глибоких, адаптивних організаційних форм управління, що є доцільними для соціально-економічних систем.
В.С. Рапопорт	Визначає структуроутворюючі властивості ситуаційного підходу та підкреслює його переваги, що полягають в управлінні та оцінці взаємного й сумарного впливу різного роду факторів на параметри організаційних відносин та зв'язків системи управління.
Д.А. Поспелов	Розроблено характеристики ситуацій за ознаками та типами структур, наведено основні поняття про універсальні стратегії розв'язання ситуацій, процедури управління та мову ситуаційного управління. Тобто, робота має безпосереднє відношення до проблем створення неприродного інтелекту.

Таблиця 2

Менеджмент знань у вирішенні завдань ситуаційного управління [5, с. 161]

Завдання ситуаційного управління	Інструменти менеджменту знань
Ідентифікація ситуації	Інформація, дані, на основі яких аналізується ситуація та ідентифікується проблема
Проведення ситуаційного аналізу та виявлення проблеми	Сукупність методів економічного, управлінського, фінансового, технічного аналізу, що дозволяють оцінювати ситуацію
Пошук шляхів вирішення проблеми	Методи планування: сценарний, бюджетування, програмно-цільовий
Обґрунтування альтернативи	Експертні і математичні моделі
Прийняття рішення в ситуації	Вибір стилю керівництва для прийняття рішень у певній ситуації
Реалізація рішення та контроль за його виконанням та наслідками	Досвід, креативність, інтелектуальна творчість, на основі яких відбувається вибір стилю керівництва для реалізації прийнятого рішення

Рис. 1. Модель управління кадровим потенціалом підприємства [розроблено авторами]

– *індивідуальний підхід в управлінні* – кожен працівник є унікальним, особливим для розвитку і функціонування підприємства;

– *інтереси кожного працівника не повинні суперечити інтересам усього колективу*, а інакше ефекту синергії не досягнути;

– *мотивація кожного працівника* – грамоти, похвали, подарунки, премії, спільні корпоративні виїзди, вечірки, перегляд фільмів;

– *інформаційно-аналітичне забезпечення* – доступ працівника до необхідної інформації, своєчасне усунення поломок, збоїв, що пов'язані з інформаційним потоком, документообігом на підприємстві;

– *дотримання корпоративної культури* – кожен працівник має дотримуватися тих правил, норм поведінки, які притаманні конкретному підприємству.

Першочерговим завданням забезпечення кадрової безпеки підприємства є виявлення загроз та ризиків. Відомо, що для їх оперативного виявлення необхідно чітко усвідомлювати їх систематизований перелік та вміти класифікувати. Найпростіша класифікація кадрових ризиків виділяє: посадовий ризик, що проявляється у невідповідності самої посади видам діяльності, цілям, завданням, функціям і технологіям. Причинами його може бути перевантажений штатний розпис або нераціональний опис посади; кваліфікаційно-освітній ризик, суть якого полягає в невідповідності працівника посаді, що ним займається; ризик зловживань і несумлінності, що залежить від рівня роботи з підбору та найму персоналу, від ефективності діяльності служб безпеки, результативності контрольно-ревізійного апарату, від стилю керівництва, корпоративної культури; ризик неприйняття співробітниками нововведень. [6, с. 429]

Як продукт проходить стадії життєвого циклу, так і працівник має свої етапи розвитку та спаду інтелектуальної діяльності.

Зважаючи на це, у разі переходу на інше підприємство починається новий життєвий цикл, першою стадією якого обов'язково є адаптація. Початок нової фази життєвого циклу працівника залежить від того, на якій стадії життєвого циклу він знаходився у момент звільнення з попереднього місця роботи та обсягу накопиченого власного трудового досвіду. Застосування матриці життєвого циклу працівника дасть можливість підприємству застосувати відповідні заходи із забезпечення кадрової безпеки у разі можливості виникнення певних загроз [7, с. 296].

На думку авторів, розвиток підприємства залежить від розвитку окремого працівника, який має сукупність взаємопов'язаних дій у процесі ситуаційного управління.

Механізм мотивації особистості в організації з погляду кадрового менеджменту вважається найбільш впливовим. Корпоративна поведінка керівників і спеціалістів організації виражає мотивацію, яка у процесі їх діяльності створює передумови ефективності. Мотивація кадрів опосередковує цілеспрямовану діяльність особистості та створює клімат для мотиваційного управління, націленого на становлення поведінки особистості в контексті цілей організації [8, с. 7].

Автори вважають, що в управлінні кадровим потенціалом необхідно діяти системно, враховуючи ек-

зогенні та ендогенні чинники впливу, здійснювати комплексну оцінку й аналіз окремих ситуацій.

На рівні підприємства доцільно запровадити формування системи управління кадровим потенціалом, що ґрунтується на застосуванні етапів, які включають комплексну оцінку рівня кадрового потенціалу залежно від цілей його управління та оцінку кадрового потенціалу окремого проєкту за допомогою визначення допустимих і необхідних характеристик усіх категорій працівників. Це дозволить побудувати ефективну систему управління кадровим потенціалом підприємства і проєкту [9, с. 14].

Провідні світові компанії такі, як Google, Netflix та ДТЕК наводять свої приклади ситуаційного управління кадровим потенціалом підприємства.

Так, Netflix повертають усіх в офіс, після дистанційної роботи. Google констатує падіння продуктивності праці своїх співробітників. Дистанційна робота може забезпечити більшу ефективність деяких базових речей, але водночас є дуже багато завдань, де важливий живий контакт. Однак пандемія змусила уважно подивитися на адміністративні витрати, чи потрібно стільки приміщень, чи правильно вони організовані, як працює система безпеки, чи вистачає ІТ софту, наскільки він відкритий і безпечний. Netflix перестали культивувати сімейні цінності, які їх об'єднували. Ми більше не сім'я, тому відмовляємося від хороших співробітників на користь кращих. Тут є дуже цікавий момент: чим більш ефективною є людина, тим вона складніша в управлінні. Є така фраза: "важко бути ефективним, не будучи неприємним". Ось тут повинен включитися HR [10].

ВИСНОВКИ

Наведено узагальнення наукових здобутків із ситуаційного управління вітчизняних та закордонних дослідників. Існують різні підходи відносно ситуаційного управління вчених-економістів. Для кращого розуміння управління у вирішенні завдань ситуаційного управління авторами наведено інструменти менеджменту знань. Авторами запропонована модель управління кадровим потенціалом як основи забезпечення економічної безпеки підприємства. Дана модель дасть можливість більш чіткого уявлення для керівників та HR-ів про менеджмент персоналу в умовах ситуаційної пристосованості. Вона відмінна від існуючих моделей направленістю на людноцентризм. Необхідно здійснювати довгострокове стратегічне планування управління кадровим потенціалом із розбивкою на тактичні плани, інвестувати кошти в розвиток персоналу новітніми програмами і пристосовуватися до нових дистанційно-кабінетних умов праці. В управлінні кадрами важливо правильно й ретельно відбирати працівників на співбесідах. Важка контролюваність і управлінська діяльність персоналом починається із не вірно підібраних останніх. Пандемія може призвести до психофізіологічних проблем із персоналом. Людина є істотою соціальною, тому повна ізоляція працівників може вплинути на їх психічний стан. На нашу думку, недоцільно працювати повністю дистанційно, краще шукати баланс між роботою онлайн і офлайн, що є найбільш сприятливим у діяльності підприємства. Важливим на підприємстві є ефект синер-

гії, коли працівники разом у команді дають більшу віддачу ніж поодиночі. Лідер перед тим, як керувати працівниками, має навчитися керувати собою, тобто розуміти, що все змінюється й люди, процеси, підходи. Керівникам необхідно навчитися швидко реагувати в умовах постійної динаміки й масивності інформаційних потоків, перетворювати свої знання й уміння в навички і сприяти підвищенню компетентнісного підходу як особистого, так і всієї команди. Потрібно інтуїтивно відчувати лідера у своїй команді, якому сміливо можна делегувати свої повноваження у разі необхідності. Важливо трансформувати швидко всі набуті знання й застосувати їх у змінних умовах на практиці. Важливо сприяти самоосвіті та самоорганізації, навчитися управлінням керувати собою насамперед і бути гнучкими до екзогенних та ендогенних чинників впливу на розвиток підприємства. Тому що кожен хороший успішний керівник має стати бездоганим HR-ом. Даний напрямок потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Кравчук В.В. Кадровий потенціал менеджменту в АПК: проблеми формування, використання й управління: автореферат дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / Національний аграрний університет. Київ, 2012. 18 с.
2. Кадрова безпека. URL: <http://privatbank.ua/ua/business/srednemukrupnomubiznesu/kadrovajabezopasnost/>
3. Чумарін І.Г. Що таке кадрова безпека компанії. URL: <http://alls.in.ua/41136-shho-take-kadrova-bezpeka-kompani.html>
4. Бондар О.В. Ситуаційний менеджмент. К.: Центр учбової літератури, 2012. 388 с.
5. Полянська А.С. Роль менеджменту знань у ситуаційному управлінні на підприємстві. *Стратегія економічного розвитку України*. 2014. № 34. С.157–162.
6. Семенченко А.В. Удосконалення кадрової безпеки як елементу посилення фінансово-економічної безпеки підприємства. *Бізнес Інформ*. 2015. Вип. 9. С. 428–433.
7. Карповська В.Я., Васюник П.І. Життєвий цикл працівника та його вплив на кадрову безпеку підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. Вип. 7 (181). С. 290–297.
8. Турчина С.Г. Кадровий менеджмент у підприємствах АПК: автореферат дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / Сумський державний університет. Київ, 2006. 16 с.
9. Писаревська Г.І. Управління кадровим потенціалом на підприємстві: автореферат дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Харківський національний економічний університет. Харків, 2010. 20 с.
10. Інтерв'ю з Директором зі сталого розвитку компанії ДТЕК. URL: https://grc.ua/article/27942?utm_source=email&utm_medium=email&utm_content=rab_10_12_2020&utm_campaign=misc

References

1. Kravchuk V.V. Personnel potential of management in agro-industrial complex: problems of formation, use and management: author's abstract ... PhD in economics: 08.06.01 / National Agrarian University. Kyiv, 2012. 18 p. (in Ukrainian)
2. Personnel security. URL: <http://privatbank.ua/ua/business/srednemukrupnomubiznesu/kadrovajabezopasnost/> (in Ukrainian).
3. Chumarin I.H. What is the company's personnel security. URL: <http://alls.in.ua/41136-shho-take-kadrova-bezpeka-kompani.html> (in Ukrainian).
4. Bondar O.V. Situational management. Kyiv: Center for Educational Literature, 2012. 388 p. (in Ukrainian).
5. Polianska A.S. The role of knowledge management in situational management in the enterprise. *Strategy of economic development of Ukraine*. 2014. № 34. pp. 157–162. (in Ukrainian).
6. Semenchuk A.V. Improving personnel security as an element of strengthening the financial and economic security of the enterprise. *Business Inform*. 2015. Issue. 9. pp. 428–433. (in Ukrainian).
7. Karpovska V.Y., Vasiunik P.I. Employee life cycle and its impact on personnel security of the enterprise. *Current economic problems*. 2016. Issue 7 (181). pp. 290–297. (in Ukrainian).
8. Turchina S.H. Personnel management in agro-industrial enterprises: author's abstract ... PhD in economics: 08.06.01 / Sumy State University. Kyiv, 2006. 16 p. (in Ukrainian).
9. Pysarevska H.I. Human resources management at the enterprise: dissertation abstract. econ. Sciences: 08.00.04 / Kharkiv National Economic University. Kharkiv, 2010. 20 p. (in Ukrainian).
10. Interview with Sustainable Development Director of DTEK company. URL: https://grc.ua/article/27942?utm_source=email&utm_medium=email&utm_content=rab_10_12_2020&utm_campaign=misc (in Ukrainian).

ГДАНСЬКИЙ
Назар Миколайович

УДК 342.56

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗМІЦНЕННЯ АВТОРИТЕТУ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR STRENGTHENING THE AUTHORITY OF THE JUDICIARY POWER IN UKRAINE

викладач, Львівський
університет бізнесу та
права

DOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2020.12\(3\).4](https://doi.org/10.37634/efp.2020.12(3).4)

HDANSKYI Nazar Mykolaivych – lecturer, Lviv University of Business and Law

У статті представлено результати дослідження теоретичних засад зміцнення авторитету судової влади. Підкреслено актуальність даної проблеми з огляду на інтенсифікацію процесів розбудови громадянського суспільства та європейської інтеграції України. Наголошено на широкому представленні відповідного поняття в нормативних джерелах за відсутності його визначення. Відзначено обмеженість досліджень авторитету судової влади в сучасних працях із юриспруденції. Акцентовано на домінуванні в сучасній юриспруденції підходу, за яким авторитет судової влади формується на основі авторитету суддів. Відзначено динамічний характер авторитету судової влади та існування потенційної можливості моніторингу рівня. Розроблено комплекс теоретичних засад, урахування яких дозволить сформулювати обґрунтовані рекомендації стосовно стратегічних напрямів зміцнення авторитету судової влади.

* * *

В статье представлены результаты исследования теоретических основ укрепления авторитета судебной власти. Подчеркнута актуальность данной проблемы, учитывая интенсификацию процессов развития гражданского общества и европейской интеграции Украины. Отмечено широкое использование соответствующего понятия в нормативных источниках при отсутствии его определения. Отмечена ограниченность исследований авторитета судебной власти в современных работах по юриспруденции. Акцентировано на доминировании в современной юриспруденции подхода, согласно которому авторитет судебной власти формируется на основе авторитета судей. Отмечен динамический характер авторитета судебной власти и существования потенциальной возможности мониторинга его уровня. Разработан комплекс теоретических основ, учет которых позволит сформировать обоснованные рекомендации по стратегическим направлениям укрепления авторитета судебной власти.

* * *

Introduction. The term "authority of the judiciary" appears in a significant number of legal acts throughout the history of Independent Ukraine. The meaning of this concept differs in domestic and English-language sources due to the difference in interpretation of the term "authority". The authority of the judiciary is recognized by scholars as one of its features or properties, and there are also strong links with other features, including independence. At the same time, due to the lack of legislative enshrinement of the concept, there is a blurring of the conceptual and categorical apparatus, in particular, ambiguity in the works of various authors on the interpretation of "authority of the judiciary", "authority of justice", "authority of judge", etc. Despite the importance of the issue of the authority of the judiciary, it remains virtually unexplored, and regulations on "strengthening" or "undermining" the authority of the judiciary or justice do not have a proper theoretical and methodological justification.

The purpose of the paper is to generalize the theoretical foundations of strengthening the authority of the judiciary in Ukraine.

Results. The paper presents the results of a study of the theoretical foundations of strengthening the authority of the judiciary. The urgency of this problem is emphasized in view of the intensification of the processes of civil society development and European integration of Ukraine. Emphasis is placed on the broad representation of the relevant concept in regulatory sources in the absence of its definition. The limitations of research on the authority of the judiciary in modern works on jurisprudence are noted. Emphasis is placed on the dominance of the approach in modern jurisprudence, according to which the authority of the judiciary is formed on the basis of the authority of judges. The dynamic nature of the authority of the judiciary and the existence of a potential opportunity to monitor its level was noted. Author proposed a set of theoretical principles which can allow to form sound recommendations on strategic directions for strengthening the authority of the judiciary.

Conclusion. The events of recent years have indicated the incompleteness of judicial reform processes in Ukraine. The expected increase in trust in the judiciary did not happen, which negatively affected its authority among the population and Ukraine's international partners. Finding ways to strengthen the authority of the judiciary is one of the important tasks in establishing the rule of law and ensuring strict observance of the right to a fair trial, which is a condition for Ukraine's European integration. According to the results of the study, a number of theoretical principles of strengthening the authority of the judiciary were summarized. A promising area of further research is the development of methodological aspects of strengthening the authority of the judiciary.

Ключові слова: судоустрій, судова влада, авторитет судової влади, довіра до судової влади, громадянське суспільство, євроінтеграція

Ключевые слова: судоустройство, судебная власть, авторитет судебной власти, доверие к судебной власти, гражданское общество, евроинтеграция

Keywords: judiciary, judicial power, authority of the judiciary, trust in the judiciary, civil society, European integration

ВСТУП

Термін «авторитет судової влади» фігурує у значній кількості правових актів упродовж усієї історії

Незалежної України. Зміст відповідного поняття відрізняється у вітчизняних та англомовних джерелах у зв'язку з відмінністю тлумачення терміну «авторитет».

Авторитет судової влади вченими [1, 2] визнається однією з її ознак або властивістю, також простежуються сталі зв'язки з іншими ознаками, зокрема, незалежністю. Водночас у зв'язку з відсутністю законодавчого закріплення поняття, простежується розмитість понятійно-категорійного апарату, зокрема, неоднозначність у працях різних авторів стосовно тлумачення понять «авторитет судової влади», «авторитет правосуддя», «авторитет судді» тощо.

М. Суховій відзначає, що очевидним є зв'язок влади з авторитетом, з можливістю змусити людей користися чужою волі, однак підкреслює, що у розпорядженні судової влади немає таких силових механізмів, які є в руках виконавчої влади, а її авторитет і сила базуються на незалежності її органів від інших органів державної влади, ґрунтуються на повазі суду всіма громадянами, державними органами та їх посадовими особами, незаперечності судових рішень [3]. У цьому контексті слід звернути увагу на твердження В.М. Хіміча відносно того, що кожен суддя з метою підвищення авторитету судової влади та її незалежності повинен користуватися наданими законодавством України правами та негайно класти край будь-яким проявам неповаги до суду [4, с. 120].

Досить чітко простежується у теоретичному вимірі зв'язок незалежності та авторитету судової влади простежується. Так, Д.В. Кулешов доходить висновку, що під конституційно-правовим механізмом забезпечення незалежності судової влади України слід розуміти систему нормативно-правових, інституційних та організаційних форм і засобів, які у своїй сукупності забезпечують безумовний авторитет суду в суспільстві й державі як універсальної інституції, що гарантує неупереджене, а отже, справедливе вирішення будь-яких правових спорів, відсутність будь-якого зовнішнього впливу на вироблення й ухвалення судових рішень, суспільне сприйняття їх загальнообов'язкового характеру та забезпечення їх своєчасного й повного виконання всіма без винятку суб'єктами суспільних відносин [5].

Не зважаючи на важливість питання авторитету судової влади, воно залишається практично недослідженим, а нормативні положення стосовно «зміцнення» чи «підриву» авторитету судової влади або ж правосуддя не мають належного теоретико-методологічного обґрунтування.

МЕТА роботи полягає в узагальненні теоретичних засад зміцнення авторитету судової влади в Україні.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методика дослідження сформована у рамках теорій судоустрою, судового права та концепції авторитету судової влади. У дослідженні використано методи критичного аналізу наукових джерел, структурно-логічний та формально-догматичний методи. Висновки з проведеного дослідження сформовано з використанням методів узагальнення та абстрагування.

Джерельною базою дослідження стали нормативно-правові акти та наукові праці з юриспруденції.

РЕЗУЛЬТАТИ

За період 2004–2013 рр. спостерігалась суттєва ак-

тивізація процесів розбудови громадянського суспільства. Остаточний відхід від пострадянських догм та зміцнення в народі демократичних, націєцентричних переконань, свідоме прагнення більшості до активного впливу на політичні процеси і сприяння всесторонньому розвитку держави на засадах сталості позначили незворотні зміни у державі. На цьому фоні визначальним чинником формування концептуального забезпечення та стратегічних орієнтирів зміцнення авторитету судової влади стали євроінтеграційні прагнення України. Як слушно зауважив Р.Л. Сопільник, «Судова влада є гарантом демократичного функціонування інституцій на національному й міжнародному рівнях. Тому не дивно, що впродовж останніх десятиліть у демократичних суспільствах висуваються все зростаючі вимоги до судових систем. У цьому контексті виникають проблемні питання парадигмального характеру. Адже входження України у загальноєвропейські структури потребує вирішення низки питань, які неможливо розв'язати, не звертаючись до складових євроінтеграційної парадигми» [6, с. 16]. Результатом розбудови громадянського суспільства та прийняття євроінтеграційної парадигми розвитку стало посилення уваги громадськості й міжнародних організацій до якості захисту прав людини в Україні та ефективності діяльності судової влади, що зумовило також актуальність питання авторитету судової влади в постреволюційний період.

У Конституції України знайшло закріплення поняття «підтримання авторитету правосуддя» як умова обмеження гарантованого ст. 34 права на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Поняття «утвердження авторитету судової влади в суспільстві» відображено у ч. 4 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» як мета набуття суддею членства у національних або міжнародних асоціаціях та інших організаціях. Поняття «дії, що підривають авторитет правосуддя» фігурує у присязі судді, текст якої закріплено ч. 1 ст. 57 Закону. Також поняття «поведінка, що підриває авторитет правосуддя» використано для визначення підстави притягнення судді до дисциплінарної відповідальності у п. 3 ч. 1 ст. 106 Закону. Водночас згідно з п. 1 ч. 9 ст. 109 факт поведінки судді, що підриває авторитет правосуддя, може бути визнаний істотним дисциплінарним порушенням.

Досить широко поняття вживається у Законі України «Про Вищу раду правосуддя». Так, згідно з п. 9 ч. 1 ст. 3 цього Закону, одним із повноважень ВРП є те, що цей орган вживає заходи для забезпечення авторитету правосуддя та незалежності суддів. Слід зазначити, що у формулюванні відповідного повноваження спостерігається певна дифузія – воно зв'язане з забезпеченням незалежності суддів. Як було попередньо встановлено, незалежність є ознакою судової влади, тоді як авторитет – її властивістю. Ці два поняття, безперечно, пов'язані між собою, але, на наше переконання, не до такої міри, аби змішувати їх та надавати їм характеру однорідної діяльності, що має виконувати у рамках своїх повноважень ВРП. У цьому контексті слід звернути увагу на положення ст. 73 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», де представлено відкритий перелік заходів для забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя. Жоден

із представлених заходів не стосується безпосередньо авторитету правосуддя, однак заходи, представлені у п.п. 1, 3, 6, 7 є цілком автономними та стосуються виключно забезпечення незалежності суддів. Доходимо висновку, що за своїм змістом положеннями ст. 73 згаданого закону деталізовано функціональні межі здійснення повноважень ВРП за основним повноваженням – забезпеченням незалежності суддів. Вочевидь, здійснення тих само заходів, за логікою законодавця, може посприяти і зміцненню авторитету правосуддя або ж заходи стосовно забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя є неминуче пов'язаними між собою. Вважаємо, що положення цієї статті можуть бути у подальшому вдосконалені у випадку обґрунтування однозначного формулювання змісту поняття «авторитет судової влади» та його відображення в Законі.

Аналізуючи нормативні основи закріплення поняття авторитету судової влади слід зазначити і його врахування як критерію належної діяльності чи поведінки осіб, котрі не є суддями, але залучені до організаційного забезпечення правосуддя. Так, у п. 6 ч. 1 ст. 96 Закону знайшло застосування поняття «підрив авторитету та суспільної довіри до правосуддя й судової влади» як одна з підстав звільнення члена ВККС України. Також поведінка, що підриває авторитет правосуддя та судової влади є підставою для звільнення з посади члена ВРП, згідно п. 3 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про Вищу раду правосуддя». У ч. 3 ст. 9 Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» одним із критеріїв членства в Громадській раді міжнародних експертів, що покликана сприяти ВККС України в підготовці рішень із питань призначення на посади суддів Вищого антикорупційного суду є «суспільний авторитет». Відзначимо й використання терміну «авторитетність» у п. 2.1 Регламенту Національної школи суддів, де йде мова про встановлення критеріїв формування викладацького складу [7].

Зазначимо також, що у процесуальних кодексах термін «авторитет» відсутній, а КУпАП містить лише механізм притягнення до адміністративної відповідальності за ненадання або несвоєчасне надання відповіді на подання ВРП про виявлення та притягнення до відповідальності осіб, якими вчинено дії або допущено бездіяльність, що порушують гарантії незалежності суддів або підривають авторитет правосуддя (ст. 188³²), а Кримінальний кодекс у Розділі XV, що об'єднує перелік кримінальних правопорушень проти авторитету органів державної влади та ін. містить лише ст. 351², якою встановлено відповідальність за перешкоджання діяльності Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Отже, на нормативному рівні поняття авторитету, зокрема, авторитету судової влади, правосуддя, суду чи судді фігурують досить часто, однак не знайшло достатнього витлумачення.

На суб'єктивно-комунікативному рівні, що не передбачає жорстких вимог до конкретизації поняття авторитету судової влади його можливо досліджувати за структурними елементами (авторитет судової влади, суду, судді, правосуддя).

Слід зазначити, що поняття авторитету суду практично не досліджувалось у вітчизняній юриспруден-

ції. Водночас, як впливає з Рішення ВРП, певна категорія дій (у даному випадку – висловлювання у ЗМІ) підпадає під визначення таких, що підривають «авторитет суду як інституції» [8]. У спільній Заяві Президії Верховного суду України та Президії Ради суддів України (2007 р.) наголошується, що неправосудне рішення не тільки заподіює шкоду правам та інтересам учасників процесу, а й підриває авторитет суду та довіру до нього суспільства, може бути використане та використовуватись для дискредитації суддів, незалежно від юрисдикції, рівня та спеціалізації суду [9].

Як наголошується в інформаційному повідомленні Вищої ради правосуддя, повага до авторитету судів – це вимога європейських стандартів для демократичних держав, невід'ємна умова публічної довіри до судової влади, а в більш широкому значенні це довіра до норм права та держави загалом. У разі виникнення того чи іншого правового конфлікту особа звертається за його вирішенням до суду, спираючись на авторитет правосуддя [8].

Б. Санін пропонує під поняттям авторитету судової гілки влади розуміти довіру до суддів (як осіб-тостей), їх дій у повсякденному житті, а також рівень поваги до судових рішень та судового процесу загалом – у багатьох випадках, зазначає вчений, саме від авторитету судової влади залежить і те, чи буде добровільно виконуватись рішення суду [20]. Одним із найпоширеніших підходів до визначення змісту авторитету судової влади є його тлумачення як певної сукупності авторитету суддів. Так, Р. Ханова та А. Барікова, зазначаючи, що суддя є не просто людиною, але й посадовою особою з публічними повноваженнями стосовно здійснення судової влади, наголошують, що це зумовлює доволі жорсткі стандарти поведінки суддів і необхідність підтримання самоповаги представників органів судової влади, бо вчинки одного та кожного конкретного судді визначають авторитет всієї судової гілки влади [11]. Так само і В. Краснов, коментуючи діяльність РСУ стосовно оновлення Кодексу суддівської етики та Правил поведінки працівників апарату суду, зазначає: «Робота ведеться ретельна, адже від дотримання цих «добровільно-примусових» правил поведінки суддями і працівниками апарату суду безпосередньо залежить авторитет судової влади» [12].

Особливості поведінки судді мають прояв у тому, що суддя зобов'язаний не допускати будь-яких дій, що можуть заподіяти шкоду, порушити нормальну діяльність суду чи дискредитувати судову владу загалом. Недотримання суддею моральних засад суспільства, його неетична поведінка стосовно учасників процесу тощо веде до зниження його авторитету, робить таку поведінку незрозумілою для суспільства, внаслідок чого в учасників процесу виникають сумніви стосовно незалежності і справедливості суду [13, с. 16].

У цьому контексті слід звернути увагу й на застерогу В. Данішевської: «Мало хто з учасників судового процесу досить багато говорить про позитивний досвід. Вважається, так завжди має бути. А от про негативний розповідають багато і детально. При цьому, здебільшого дописувачі в соцмережах подають лише свою позицію, що не є об'єктивним викладенням інформації. Дуже легко зіпсувати авторитет будь-якої людини, інституції, якщо поставити перед собою таку

мету... Якщо говорити в цілому, то нашому суспільству не вистачає усвідомлення того, що авторитет суду потрібен не лише суду. Він потрібен усій країні. Якщо немає довіри до суду, немає суду, як наслідок – немає демократичної правової держави. Тож варто дбати про авторитет суду, а не зумисно розхитувати його» [14].

Наведені міркування свідчать про те, що авторитет правосуддя має динамічний характер – змінюється у часі й просторі під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Як справедливо зауважує А.В. Коструба, «правовідносини являють собою не застиглий елемент правової системи, а її динамічну частину, що розвивається у міру розвитку суспільних відносин, які підлягають правовому регулюванню, охоплюючи разом всі його варіанти, форми та соціальні прояви. Динаміка правовідносин складається з їх виникнення, зміни та припинення, які нерідко віддалені одне від одного у часі та просторі. Водночас виникнення, зміну та припинення правових відносин слід розглядати саме як етапи єдиного процесу розвитку правовідносин, а не як певні ізольовані стадії» [15, с. 95].

Рівень авторитету судової влади в певний момент часу можливо встановити (оцінити) з певною достовірністю із застосуванням методів правової статистики. У зв'язку з особливостями та складною історією побудови взаємовідносин судової влади та українського суспільства, питання оцінки авторитету судової влади досі практично не піднімалося. За посередництвом іноземних організацій здійснювались спроби дослідження окремих складових авторитету, зокрема – довіри до судової влади. Однак методика оцінки авторитету судової влади належним способом не розвинута, що не дозволяє проводити емпіричні дослідження за цим напрямом та сформувати міцний фактологічний фундамент подальших реформ.

У контексті подальшого розвитку теоретико-методичних засад оцінювання авторитету судової влади як початкового етапу розробки стратегії його зміцнення слід зупинитись і на очевидному факті двосторонньої спрямованості динаміки зміни рівня авторитету. Як впливає із законодавчих формулювань та теоретичних напрацювань, здійснених вітчизняними вченими у цьому напрямі, зміна рівня авторитету судової влади може відбуватись як у сторону зростання, так і в бік зниження. Відповідні процеси позначаються специфічними позитивними термінами, як-от «зміцнення», «підвищення» або «підлив» чи «падіння».

ВИСНОВКИ

Події останніх років вказали на незавершеність процесів судової реформи в Україні. Очікуваного зростання довіри до судової влади не відбулось, що негативно позначилось на її авторитеті серед населення та міжнародних партнерів України. Пошук шляхів зміцнення авторитету судової влади є одним із важливих завдань на шляху встановлення верховенства права й забезпечення суворого дотримання права на справедливий суд, що є умовою європейської інтеграції України.

До основних теоретичних засад зміцнення авторитету судової влади, як впливає з проведеного дослідження, слід віднести:

– наявність поняття «авторитет судової влади» в нормативних джерелах за відсутності визначення його змісту;

– обмежене висвітлення змісту поняття в працях із юриспруденції, наявність термінологічних та концептуальних суперечностей у визначенні його структури;

– наявність методологічних суперечностей, пов'язаних із розмежуванням сутності авторитету судової влади та довіри до суду, а також зі встановленням важливості і впливовості авторитету судової влади для встановлення верховенства права і правопорядку у державі;

– відсутність чітко визначеного кола суб'єктів, наділених повноваженнями стосовно зміцнення та попередження підриву авторитету судової влади;

– відсутність методики, інструментів та організаційно-правових механізмів моніторингу рівня авторитету судової влади в державі, що ускладнює напрацювання стратегії його зміцнення.

Отже, перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення методичних аспектів зміцнення авторитету судової влади.

Список використаних джерел

1. Булкат М.С. Ознака судової влади: загальнотеоретична характеристика поняття. *Часопис цивільного і кримінального судочинства*. 2016. № 5. С. 106–113.
2. Крючко Н.І. Ознаки судової влади: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 20 с.
3. Суховій М. Особливості та ознаки інституту судової влади: дискусійні аспекти визначення. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. 8. С. 167–172.
4. Хіміч В.М. Незалежність суддів та організаційні засади забезпечення їх діяльності. *Судова апеляція*. 2009. № 1(14). С. 118–123.
5. Кулешов Д.В. Конституційно-правовий механізм забезпечення незалежності судової влади України. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 141. С. 43–53.
6. Сопільник Р.Л. Судочинство крізь призму євроінтеграційної парадигми. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 11. С. 16–20.
7. Регламент національної школи суддів України (нова редакція). URL: <http://nsj.gov.ua/reglament/> (дата доступу 25.07.2020 р.)
8. ВРП ухвалила рішення щодо забезпечення авторитету правосуддя у зв'язку з інформаційною кампанією, яка загрожує незалежності судової влади. URL: <https://hcj.gov.ua/news/vrp-uhvalyla-rishennya-shchodo-zabezpechennya-avtorytetu-pravosuddya-u-zvyazku-z-informatsiynoyu> (дата доступу 25.10.2020 р.)
9. Щодо роботи суддів в умовах політичної кризи та правової невизначеності повноважності парламенту: Заява Президії Верховного суду України та Президії Ради суддів України від 21.05.2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001700-07#Text> (дата доступу 12.06.2019 р.)
10. Санін Б. Не корупцією єдиною. Відверто про фактори впливу на авторитет судової влади. URL: <https://sud.ua/ru/blog/blog/95716-ne-koruptsyu-dinoyu-vdverto-pro-faktori-vplyvu-na-avtoritet-sydovo-vladi> (дата доступу 25.07.2018 р.)
11. Ханова Р., Барікова А. Реалізація принципу поваги до суду. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/184927-realizatsiya-printsipu-povagi-do-sudu> (дата доступу 12.06.2020 р.)
12. Краснов Є. Етика й естетика Кодексу суддівської етики. URL: <http://rsu.gov.ua/en/news/etika-j-estetika-kodeksu-suddivskoi-etiki> (дата доступу 12.06.2020 р.)

13. Коментар до Кодексу суддівської етики: Затверджено рішенням Ради суддів України від 04 лютого 2016 року № 1. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/komentar-kodeksusuddivskoietiki-edd47ed191.pdf> (дата доступу 12.06.2020 р.).

14. Данішевська В. Суспільству не вистачає усвідомлення того, що авторитет суду потрібен не лише суду. URL: <http://suddya.com.ua/news/suspilstvu-ne-vistaca-usvidomlenna-togo-so-avtoritet-sudu-potriben-ne-lise-sudu-valentina> (дата доступу 12.06.2020 р.).

15. Коструба А.В. Цивільні правовідносини і правопримирення юридичні факти в механізмі правового регулювання. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2010. Т. 23 (62). № 2. С. 89–96.

References

1. Bulkat M.S. Sign of the judiciary: general theoretical characteristics of the concept. *Journal of Civil and Criminal Procedure*. 2016. № 5. pp. 106–113. (in Ukrainian).
2. Kriuchko N.I. Signs of the judiciary: author's abstract dis.... PhD in legal sciences: 12.00.10 / National law university after Yaroslav the Wise. Kharkiv, 2019. 20 p. (in Ukrainian).
3. Sukhovii M. Features and characteristics of the institution of the judiciary: debatable aspects of the definition. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law*. 2012. Issue 8. pp. 167–172. (in Ukrainian).
4. Khimich V.M. Independence of judges and organizational principles of ensuring their activities. *Court appeal*. 2009. № 1(14). pp. 118–123. (in Ukrainian).
5. Kuleshov D.V. Constitutional and legal mechanism for ensuring the independence of the judiciary of Ukraine. *Problems of legality*. 2018. Issue 141. pp. 43–53. (in Ukrainian).
6. Sopilnyk R.L. Judiciary through the prism of the European integration paradigm. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law*. 2013. Issue 11. pp. 16–20. (in Ukrainian).
7. Regulations of the National School of Judges of Ukraine (new edition). URL: <http://nsj.gov.ua/reglament/> (last accessed 25.07.2020). (in Ukrainian).

8. GRP decides to ensure the authority of justice in connection with an information campaign that threatens the independence of the judiciary. URL: <https://hcj.gov.ua/news/vrp-uhvalyla-rishennya-shchodo-zabezpechennya-avtorytetu-pravosuddya-u-zvyazku-z-informacynoyu> (last accessed 25.10.2020). (in Ukrainian).

9. Concerning the work of judges in the conditions of political crisis and legal uncertainty of the powers of the Parliament: Statement of the Presidium of the Supreme Court of Ukraine and the Presidium of the Council of Judges of Ukraine from 21.05.2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001700-07#Text> (last accessed 12.06.2019). (in Ukrainian).

10. Sanyn B. Corruption is not the only thing. Frankly about the factors influencing the authority of the judiciary. URL: <https://sud.ua/ru/blog/blog/95716-ne-korypsyu-dinoyu-vdverto-pro-faktori-vplyvy-na-avtoritet-sydovo-vladi> (last accessed 25.07.2021). (in Ukrainian).

11. Khanova R., Barikova A. Implementation of the principle of respect for the court. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/184927-realizatsiya-printsipu-povagi-do-sudu> (last accessed 12.06.2020). (in Ukrainian).

12. Krasnov Ye. Ethics and aesthetics of the Code of Judicial Ethics. URL: <http://rsu.gov.ua/en/news/etika-j-estetika-kodeksu-suddivskoi-etiki> (last accessed 12.06.2020). (in Ukrainian).

13. Commentary to the Code of Judicial Ethics: Approved by the decision of the Council of Judges of Ukraine of February 4, 2016 № 1. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/komentar-kodeksusuddivskoietiki-edd47ed191.pdf> (last accessed 12.06.2020). (in Ukrainian).

14. Danishevska V. Society lacks the awareness that the authority of the court is needed not only by the court. URL: <http://suddya.com.ua/news/suspilstvu-ne-vistaca-usvidomlenna-togo-so-avtoritet-sudu-potriben-ne-lise-sudu-valentina> (last accessed 12.06.2020). (in Ukrainian).

15. Kostyuba A. V. Civil legal relations and terminating legal facts in the mechanism of legal regulation. *Scientific notes of the Tauride National University. V.I. Vernadsky. Legal Sciences Series*. 2010. Vol. 23 (62). № 2. pp. 89–96. (in Ukrainian).

ОВЕЧКИНА

Олена Андріївна
ele89101431@gmail.com

УДК 330.101

ВІДНОСИНИ ЕКСПЛУАТАЦІЇ У ПОСТІНДУСТРІАЛЬНІЙ І
ТРАНЗИТИВНІЙ ЕКОНОМІЦІOPERATING RELATIONS IN THE POST-INDUSTRIAL AND TRANSITIVE
ECONOMYк.е.н., доцент,
Східноукраїнський
національний університет
імені Володимира ДаляDOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2020.12\(3\).5](https://doi.org/10.37634/efp.2020.12(3).5)**OVIECHKINA Olena Andriivna** – PhD in Economics, Associate Professor, East-Ukrainian National University after Volodymyr Dahl

У статті здійснено теоретичний аналіз значної кількості праць, присвячених дослідженню протиріч капіталістичної власності та відносин експлуатації прихильниками різних шкіл і напрямів економічної думки. Більшість робіт західних і вітчизняних дослідників замовчує або заперечує явище економічної та позаекономічної експлуатації в сучасних постіндустріальних і навіть транзитивних економіках. Проте з'явилися поодинокі праці, у яких відносини капіталістичної експлуатації розглядаються не поверхнево, а на глибокому теоретичному рівні. Ці дослідження стали методологічною основою виявлення таких позаекономічних форм експлуатації, як: соціальна, психологічна, політична, культурна, поведінкова й навіть ментальна, які в сукупності здійснюють довготривалий вплив на всі сфери життя суспільства з метою маніпулювання його свідомістю, життєвими цінностями, потребами, навіть політико-ідеологічними уподобаннями на користь спекулятивних інтересів цілої системи «маніпуляторів»-експлуататорів.

* * *

В статье осуществлен теоретический анализ значительного количества работ, посвященных исследованию противоречий капиталистической собственности и отношений эксплуатации сторонниками различных школ и направлений экономической мысли. Большинство работ западных и отечественных исследователей умалчивает или отрицает явление экономической и внеэкономической эксплуатации в современных постиндустриальных и даже транзитивных экономиках. Однако появились единичные работы, в которых отношения капиталистической эксплуатации рассматриваются не на поверхностном, а на глубоком теоретическом уровне. Эти исследования стали методологической основой выявления таких внеэкономических форм эксплуатации, как: социальная, психологическая, политическая, культурная, поведенческая и даже ментальная, которые в совокупности осуществляют долговременное влияние на все сферы жизни общества с целью манипулирования его сознанием, жизненными ценностями, потребностями, даже политико-идеологическими предпочтениями в пользу спекулятивных интересов целой системы «манипуляторов»-эксплуататоров.

* * *

The paper is devoted to an in-depth study of the capitalist private property of adherents of various currents and schools. It is emphasized that the internal contradictions of private property, which are concentrated in the relations of exploitation, are actively studied by the authors of neoliberalism, neo-institutionalism, and analytical Marxism. The paper shows that most of the works of Western scholars deny the phenomenon of economic exploitation in the post-industrial model of capitalism. The conclusions of domestic scholars about the absence of economic and non-economic coercion to work of hired workers in debilitated, transitive economies are criticized. Based on the theoretical analysis of works devoted to the objective study of new aspects of the relationship between employers and employees, the existence of such non-economic forms of exploitation is proven: psychological, political, axiological, social. The paper considers the main tools of non-economic exploitation, which include euphemisation and speculation in the interests, motives, feelings, consciousness, preferences and even passions of people. The consequences of euphemisation and speculation as tools of non-economic coercion to work, excessive consumption, the introduction of consumerist psychology are revealed. The economic purpose of the most popular socio-political technologies for manipulating the conscious and subconscious behavior of society, groups, individuals in the interests of the ruling classes is clarified. It is shown that these instruments of influence are actively used in various national models of capitalism. The mechanism of total manipulation of behavior, consciousness, psychology of people who are involved in the processes of production, marketing and consumption is considered. It is shown that total manipulation includes a set of non-economic forms of influence on people's decision-making, beneficial to the state, direct employers, financial and commercial structures not only nationally but also globally.

Ключові слова: економічна й позаекономічна експлуатація, форми та інструменти позаекономічної експлуатації, евфемізація, спекуляція, маніпулювання

Ключевые слова: экономическая и внеэкономическая эксплуатация, формы и инструменты внеэкономической эксплуатации, эвфемизация, спекуляция, манипулирование

Keywords: economic and non-economic exploitation, forms and tools of non-economic exploitation, euphemisation, speculation, manipulation

ВСТУП

Капіталістична приватна власність завжди знаходиться у полі зору прихильників різних течій і шкіл. Її внутрішні протиріччя досі вивчаються під різними «кутами» погляду авторами ліберального напрямку економічної теорії, неоінституціоналізму й аналітич-

ному марксизму, що підтверджується значною кількістю робіт, присвячених поглибленому вивченню таких важливих питань теорії і практики розвинених капіталістичних країн і країн із транзитивною економікою, як: посилення/зниження ступеню експлуатації найманої праці, відповідного зменшення/збільшення

заробітної плати, поглиблення/нівелювання класової поляризації суспільства тощо.

Розв'язання методологічних питань відтворення відносин капіталістичної власності є підставою прийняття багатьох рішень у сферах економічної й соціальної політики держави, її інституціонально-правовій діяльності тощо. Питання дослідження сукупності відносин власності й капіталістичної експлуатації залишаються значущими для всіх національних економік світової капіталістичної системи, які досягли високого постіндустріального рівня розвитку й набули інформаційно-знанісної моделі функціонування, та які лише будують капіталістичні відносини господарювання і власності й знаходяться в транзитивному, перехідному стані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Наразі з'явилася певна кількість наукових праць, у яких вітчизняні й зарубіжні вчені прямо чи опосередковано відходять від категоричних стверджень неоліберальної доктрини, розмірковуючи над перспективами розвитку приватної власності в транзитивних економіках, і вирішуючи, який іноземний досвід формування системи відносин капіталістичної власності може бути доречним [1, 2], чи як кардинальне реформування державної власності впливає на соціально-класову структуру суспільства [3] та якими є механізми розвитку індивідуального й колективного підприємництва завдяки збільшенню частки приватної власності в структурі відносин привласнення [4]. Між тим з'явилися наукові праці, в яких відносини капіталістичної експлуатації в розвинених і навіть транзитивних економіках спростовуються у разі виявлення короткострокових тенденцій зростання вартості робочої сили й реальних доходів населення. Натомість розповсюджується відновлена концепція «вільної праці», позбавленої будь-яких проявів експлуатації і примусу найманих робітників до продуктивної праці [5, 6].

МЕТА статті полягає у наданні об'єктивних характеристик сучасним відносинам експлуатації найманої й формально «вільної праці» в постіндустріальній моделі капіталістичних економік розвинених країн та ідентифікація нових позаекономічних методів примушення до праці в транзитивних моделях економіки.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для досягнення поставленої мети у статті використано різні методи наукового дослідження, а саме: аналіз (для визначення спільних висновків і розбіжностей думок вітчизняних і закордонних вчених стосовно наявності, стану і специфіки експлуатації праці у розвинених країнах і країнах із транзитивною економікою); синтез (для розробки основних положень цілісної теорії сучасних капіталістичних відносин привласнення-відчуження й концепції експлуатації найманої праці); індукція та дедукція (у формулюванні висновків і обґрунтуванні напрямів подальших досліджень).

РЕЗУЛЬТАТИ

Довгий час проблема експлуатації найманої праці не піднімалася в наукових роботах вітчизняних і закордонних дослідників – стійких прихильників неоліберальної концепції економічної теорії, яка, відомо, категорично заперечувала навіть наявність

різних форм економічного й позаекономічного примусу в сучасному капіталізмі. У свідомість соціумів різних за рівнем розвитку країн «вкладалася» ідея гармонії класових інтересів, відсутності суперечностей, пов'язаних із безоплатним привласненням частини чужої праці.

Ця тенденція методичного оброблення поглядів суспільства була порушена появою наукових робіт українського вченого К.Г. Губіна «Протидія експлуатації в Україні: з чим і як боротися» та «Випадкова та систематична експлуатація в Україні», у яких він, описуючи «загрози зниження середньої ефективності виробництва та загального рівня економічного добробуту суспільства», фактично визначає, що в межах державної власності транзитивних економік відновлюється й посилюється [7, 8]:

1) економічна експлуатація найманої праці завдяки зрощенню бізнесу і влади й організації нееквівалентного обміну з отриманням чиновниками необґрунтовано завищених доходів (через хабарі корумпованим чиновникам), «відкати» правоохоронним та контролюючим органам, оплату потрібних судових рішень тощо; 2) позаекономічна експлуатація у формах соціально-психологічного, політичного, і навіть ментального приниження людей і провокування надмірних витрат їх розумової і психічної енергії.

Український дослідник доводив, що в основі позаекономічної експлуатації полягає викривлення системи цінностей людей, яке спостерігається у всіх сферах життєдіяльності: 1) у виробничій сфері завдяки маніпуляціям стимулами до більш інтенсивної праці; б) у соціально-психологічній сфері через фейкову активність ЗМІ; в) нарешті, у політичній сфері завдяки використанню політтехнологій маніпулювання свідомістю й підсвідомістю, поведінкою людей.

У прокоментованих результатах дослідження вченого міститься опис соціально-психологічної, політичної, і навіть ментальної експлуатації. Ми вважаємо, що зроблений К.Г. Губіним акцент на «викривлення системи цінностей людей», є дуже плідним для з'ясування характеру й механізмів дії позаекономічних форм експлуатації, перед усім, психологічно-ментальної, політичної тощо.

Наші дослідження показали, механізм позаекономічних форм експлуатації містить дію таких інструментів, як:

по-перше, евфемізація, що застосовується у різних соціальних, політичних тощо технологіях впливу на свідому й підсвідому поведінку соціуму, груп населення, індивідів; **по-друге**, спекуляції, перед усім на консьюмеристській психології мас, що базуються на маніпулюванні першочерговими життєвими потребами людей продуктах споживання й послугах.

Термін «евфемізація» розуміється як процес маскування негативного, неприйнятного сенсу висловів (є похідним від терміну «евфемізм» – застосування пом'якшувальних або маскувальних висловів, які використовуються замість слів, що сприймаються як небажані, неприйнятні, вульгарні, зневажливі тощо) [9]. Прикладом евфемізації може бути використання терміну «толерантна експлуатація» замість категорії «експлуатація найманої праці» чи термін «нееквівалентна справедливість» замість поняття «редистрибуційний

обмін» [7, 8]. Евфемічні слова, вислови набувають термінологічної значущості й достатньо швидко проходять шлях від «інструменту мовної естетики» – до інструменту психологічного маніпулювання, наближаючи суспільство до формування так званої гетеронормної етики (системи нормативної етики, заснованої не на власних моральних принципах, а на ідеях, засадах, взятих з іншої сфери суспільного життя), чи навіть з іншої моделі життя соціуму;

«Спекуляція» як філософське поняття (абстрактні, умоглядні міркування, що не відповідають результатам досвіду, узагальненим емпіричним фактам) наділяється економічним змістом і розуміється як отримання доходу за рахунок штучно складених умов, або використання будь-яких обставин, чиїх-небудь утруднень у своїх інтересах, планах [10, с. 601]. Характеризуючи особливості маніпулювання масовою консьюмеристською психологією, слід процитувати американського соціолога-публіциста Дж. Лукаса, який у понятті «консьюмеризм» фактично виділив такі дві складові, як: інституціонально-поведінкову складову, що доводить доцільність всесвітнього руху на правовий захист споживачів від несправедливого поводження фірм, виробників на ринку готової продукції послуг, та «філософсько-духовну» складову, яка розглядає придбання споживчих товарів різного терміну користування як головну мету людського життя, практично його сенсу [11].

Спекуляції з консьюмеристською психологією масових споживачів базуються у такий спосіб на підміні духовно-моральних, світоглядних проблем сенсу буття людини на проблеми її існування суто як керованого біологічного виду, що задовольняється споживанням. Зростання обсягів масового споживання в такому трактуванні доводить також наявність економічної складової консьюмеризму, сутність якої полягає у підштовхуванні зростання попиту, що впливає на збільшення інвестиційного попиту і прибутку фірм. Ця економічна складова консьюмеризму приховувалась і приховується «евфемізаційними» фразами про забезпечення суспільного добробуту (точніше, керованого масового споживання) та опікування духовністю й мораллю нації, попри занепад для населення комерціалізованої загальної (середньої) освіти й медичного обслуговування. Описуючи сучасні тенденції процесу консьюмеризму, Дж. Лукас додає, що споживацтво поширилося з економіки й на політику, тобто набуває своєї політичної складової. «Чимало політиків зараз погоджуються з економічною теорією демократії, відповідно до якої політик торгує голосами, так само як фінансист – нафтовими ф'ючерсами. Виборців підманюють і вмовляють будь-якими ефективними методами, так само як рекламодавці намагаються переконати споживачів розлучатися зі своїми грошима, щоб купити товар, за рекламу якого заплачено, отже, що масові маніпуляції є доволі ефективними» [11].

Соціальні, політичні тощо технології впливу на свідому й підсвідому поведінку соціуму, груп населення, індивідів містять також такі інструменти і прийоми як: 1) замовчування, або перекручування через ЗМІ фактів історії та сьогодення (негативні моменти нашого життя представляються не такими

деструктивними, як аналогічні ситуації у конкурентів, внутрішніх, зовнішніх, «ворогів» тощо); 2) використання концепції «ворогів», яка застосовувалася за часів існування світової соціалістичної системи у пропаганді радянського способу життя (домінування колективної праці, передусім, колективної, над особистим споживанням; пріоритетність суспільних, колективних інтересів над індивідуальними), а в теперішній час активно використовується в різних національних моделях капіталізму, але вже з метою впровадження американського способу життя (перевага надмірного індивідуального споживання над прагненням до продуктивної праці, осуд матеріального пуританства, ігнорування усталених моральних норм, тощо).

Маніпуляцією і спекуляцією в інтересах владних структур, олігархічних утворень «пронизані» усі позаекономічні форми експлуатації не лише зайнятих, але й всього соціуму у виробничій, невиробничій, політичній, соціальній тощо сферах життєдіяльності країни. Отже, ствердження стосовно зменшення, чи навіть зникнення експлуатації у капіталістичному суспільстві, не кажучи вже про пересічного індивіда, представляються перебільшеними, крім того, зростає надмірна диференціація умов людського розвитку та поляризація суспільства, що є ознакою соціальної експлуатації. Фактичною ілюстрацією соціальної експлуатації, особливо в транзитивних суспільствах, є концентрація багатства у відносно невеликій привілейованій групі населення, яка привласнила колишню суспільну власність, відсторонивши від цього процесу основну масу населення країни [12, с. 31]. У підсумку, у транзитивній економіці України лише 2 % українців належать до великих власників, 6 % – до середніх. Ці пропорції склалися наприкінці 90-х рр. XX ст. і відтоді майже не змінювалися [13, с. 368], тобто, 92 % населення складають бідні верстви. Використовуючи методики оцінки соціальної динаміки західних вчених, деякі дослідники вважають, що у нашому суспільстві сьогодні до вищого класу можна віднести 1–3 % загальної чисельності населення, середнього – 5–7 %, нижчого – 90 % і навіть більше [14, с. 67], водночас майновий стан людей, які отримують мінімальні зарплати, а це 50 % населення, у 45 разів гірше, ніж у тих, хто входить до першого відсотка багатого населення в Україні, а в Києві – навіть у 95 разів [15].

З цього приводу вважається вірним зауваження К.Г. Губіна про те, що «якщо суспільна система стимулює не тих, хто приносить суспільству найбільшу користь, а тих, хто краще перерозподіляє створений продукт на свій зиск, у людей формується орієнтація не на чесну працю, а на заробіток будь-яким шляхом. Відбувається деформація трудової мотивації, коли люди хочуть якнайменше працювати і якнайбільше отримувати й готові задля цього майже на будь-які дії, у тому числі аморальні й незаконні» [8, с. 53].

Додаючи до сказаного, слід зазначити, що інші українські дослідники І.Л. Петрова, В.В. Близнюк вважають, що якраз «свідченням розбіжності у формальному і фактичному статусах соціальної держави в Україні є також прихована експлуатація робочої сили, яка відбувається за безпосередньою участю держави. Починаючи з 2009 р., в Україні фактично існують дві

мінімальні заробітні плати: одна – для всіх працюючих, інша (менша майже на 30 %) – для зайнятих у бюджетній сфері [12]. Від подвійних стандартів оплати страждають усі верстви населення, сприймаючи як додатковий засіб маніпулювання соціальною поведінкою.

Українська дослідниця Т.М. Камінська відмічає, що навіть якщо хтось із середнього класу (до якого в Україні не відноситься інтелігенція, як головний продуцент інтелектуально-креативних ресурсів економіки) і живе в певному матеріальному достатку, все одно він відчуває обмеження у соціальній, культурній, політичній сферах та брак вільного часу й можливостей відпочинку. «Не тішить також і відносна бідність, додає вчена, або нездатність громадян забезпечити пристойний для цього суспільства рівень життя. Навіть якщо хтось із середнього класу й живе в певному матеріальному достатку, усе одно він відчуває обмеження в соціальній, культурній, політичній сферах та брак вільного часу й можливостей відпочинку» [16, с. 53].

Значна чисельність дослідників зауважує, що через вказані вище суперечливі процеси, до яких додалися проблеми зі збільшенням безробіття й одночасним відтоком працездатної робочої сили за кордон, теперішній стан країни можна характеризувати як «слабке суспільство» [3, 17]. Стан слабкого суспільства підсилюється своєрідною «імпортованою» експлуатацією з боку світового ринку, на якому країни-метрополії експлуатують населення націонал-колоній, створюючи своїм положенням у світовому суспільстві ілюзію (фейк) загального благоденства. Блага, що експортуються з елітарних країн, які сповідають ідеологію споживання, у залежні й нерозвинені країни, заробляються їх населенням ціною подовження робочого дня, надмірною роботою не лише людей фізичної, але й інтелектуальної праці, висококваліфікованих робітників, зростанням так званого соціального «виключення» («масового безробіття») [18, с. 104, 120].

Зростання кількості прикладів посилення експлуатації дає підставу для поглибленого вивчення відносин експлуатації в постіндустріальній економіці, яка останні десятиріччя вважалася зразковою моделлю гармонічних соціально-економічних відносин. У поодиноких працях західних вчених робиться спроба пояснити це реанімовано явище у будь-який спосіб. Так, американський соціолог та інституціоналіст Дж. Гелбрейт пов'язував експлуатацію із ситуацією, коли людина через її недостатню конкурентоспроможність на ринку праці вимушена працювати за нижчу винагороду, ніж зазвичай виплачується за такі зусилля [19, с. 105], звідси пояснюється назва таких видів експлуатації, у вітчизняній економічній літературі, як: локаційна (попит і пропозиція на послуги праці не збігаються в певному регіоні – локації), міжлокаційна (рівень оплати розрізняється за регіонами). Якщо представити висловлення Ф. Хайєка про те, що «експлуатація – вигода одного на збиток іншим» [20, с. 163] як довготривалий процес, то стає зрозумілою пропозиція такого виду експлуатації, як системна [7, с. 54–55]. Висновок за цими дослідженнями робиться у дусі неоліберальної парадигми: не кожний найманий працівник є експлуатованим, а лише той, кому платять недостатньо, – отже, з підвищенням заробітної плати й майнового рівня зникають відносини експлуатації.

За цим висновком слід зауважити, що з методологічного погляду тут робиться подвійна смислова підміна понять:

по-перше, сутнісна характеристика категорії «експлуатація» підміняється описом форм прояву цього складного явища, звідси робиться висновок про те, що не «кожний найманий працівник є експлуатованим, а лише той, якому платять недостатньо». Тобто, якщо платитимуть більше (хоча витрати праці безумовно збільшаться значніше), то вважатиметься, що найманий виробник не експлуатується. Така підміна сенсу експлуатації недоплатою є фактично вульгаризацією цієї категорії, «зведенням» її до рівня конкретних термінів і понять, які характеризують поверхневий, не глибинний шар відносин між найманим робітником і роботодавцем.

Зроблене зауваження можна підкріпити прикладами порівняння рівнів заробітної плати та її динаміки в розвинених і транзитивних економіках із тим, щоб оцінити дійсний стан експлуатованих найманих робітників нерозвинених країн. Так, частка заробітної плати у ВВП України (за останні два-три роки) перебуває на рівні 38–42 %. У розвинених країнах цей показник суттєво вищий (у Німеччині він становив 49 %, у Франції та Японії – 52 %, у США – 57 %) [12, с. 19]. «У структурі витрат на одиницю виробленої продукції зарплата українського робітника сьогодні коливається від 8 до 9 %, тоді як у країнах – членах ЄС цей показник дорівнював 40–45 %», тобто в п'ять разів нижче. Якщо, як зауважують українські вчені, у 2016 р. погодинна оплата праці в Україні становила 34 центи, то в Болгарії – 3,7 євро, у Румунії – 4,4, у Литві – 5,8, у Латвії – 6 євро, а розмір мінімальної зарплати в Україні з початку 2017 р. становив 3200 грн (приблизно 100 євро), тобто, майже в 7 разів менше, ніж у кризовій економіці Греції, де мінімальна заробітна плата складала 683 євро [21; 22, с. 91]. Наведені фактичні дані містять інформацію про реальний стан відносин експлуатації найманої праці у транзитивній економіці України, і практично не можуть бути прокоментовані в інший спосіб.

Стосовно співпадіння, чи навіть перевищення темпів зростання заробітної плати над темпами збільшення продуктивності праці, що є одним з аргументів заперечення експлуатації найманих робітників сьогодення, слід сказати, що: 1) наполеглива констатація факту синхронізації тенденцій у динаміці темпів продуктивності праці й заробітної плати в працях вітчизняних і закордонних дослідників [23, 24] демонструє не наукову об'єктивність, а скоріше ідеологічну ангажованість, прагнення будь за що підтвердити правильність ідей неоліберальної концепції; 2) отримані вченими результати обчислень зазвичай інтерпретуються залежно від поставлених власних дослідницьких задач. Якщо не ставиться задача довести відсутність експлуатації у «розвинутіму капіталізмі» чи у транзитивній економічній системі, а передбачається будь-яка інша задача, то за результатами розрахунків взагалі не є принциповим, яка тенденція домінує: до зменшення чи збільшення темпів заробітної плати. Якщо з'ясовуються причини появи тенденції ослаблення чи демотивації зростання продуктивності праці, то тут на фактичному матеріалі доводяться вже негативні нас-

лідки випередження темпів зростання заробітної плати порівняно зі збільшенням продуктивності праці;

по-друге, робиться ще одна підміна на рівні дослідження змісту процесу експлуатації. В якості головного аргументу тут виступає висловлення А. Пігу про те, що експлуатація виникає у тому випадку, якщо «робочим платять менше вартості граничного чистого продукту, що створюється ними» [25, с. 172], тобто нееквівалентний обмін між роботодавцем і найманим робітником відбувається у сфері виробництва й виходить у сферу обміну. З цього приводу, слід зауважити, що суб'єктивні відчуття найманого виробника і власника підприємства стосовно граничної важкості праці не співпадають: для найманого робітника це відчуття настає значно швидше, якщо він не раб;

по-третє, останньою підміною на рівні змісту експлуатації найманих робітників є використання ідеї «еквівалентної – нееквівалентної справедливості» замість еквівалентного – нееквівалентного обміну. Еквівалентна справедливість реалізується в ринкових відносинах незалежних суб'єктів, нееквівалентна справедливість як принцип взаємовідносин, зазначають дослідники, спостерігається у родині, коли, наприклад, жінка добровільно-примусово стає хатньою робітницею. В якості іншого прикладу дії принципу нееквівалентної справедливості наводиться безоплатне надання медичних і освітніх послуг від держави, добродійність – від підприємств, що все більше, пише дослідник, поширюється у сучасному світі [8, с.55]. Застосовуючи ідею нееквівалентної справедливості до характеристики експлуатації у сфері виробництва, виходить, що коли робітник свідомо чи не свідомо погоджується з умовами надмірної праці, то це вже не експлуатація, а прийнятна «нееквівалентна справедливість», і якщо трохи приплачувати найманому робітнику, то він буде цілком задоволений.

Найважливіше для розуміння капіталістичної експлуатації сьогодення висловлення українського вченого Є.І. Суїменко стосовно первинності виробничої матеріальної культури людини [18, с. 110], залишається непочутим, натомість до уваги береться зауваження ліберального напрямку про значущість проблеми формування не культури праці, а культури поведінки, в якій поступово виробнича культура замінюється культурою споживання. Ліберальні теоретики і практики переконані, що дослідження культури виробництва актуально на індустріальній стадії розвитку капіталістичної економіки, а з переходом до постіндустріальної економіки головним об'єктом дослідження стає культура споживання, а, фактично, – виявлення тих мотиваційних чинників, схильностей у поведінці людини, якими можна маніпулювати для підтримки сукупного попиту, отже, ефективно використовується, як відмічалося вище, консьюмеристська психологія мас. Надалі з переходом до економіки знань (інформаційно-знанієвої тощо) у ліберальному напрямі знов спостерігається повернення до проблем формування культури праці, але вже на новому рівні – рівні дослідження можливостей інтелектуальної праці, яку можна залучити для збільшення маси прибутку, а не на збільшення вільного часу для саморозвитку, на чому послідовно наполя-

гає аналітичний марксизм.

Дилема неолібералізму: збагачуватися людині чи самовдосконалюватися, розв'язується однозначно на користь накопичення багатства у будь-якій формі й відповідного збільшення обсягів споживання, зокрема товарів для розваг, а не інтелектуальних благ. Знов-таки сучасна неоліберальна економічна теорія повертається до консьюмеристській моделі маніпулювання потребами, свідомістю й поведінкою людей інтелектуальної праці, яким подаються ті самі споживачські життєві установки. Різниця з раніше впровадженими інструментами спекулятивного маніпулювання основною масою населення полягає в тому, що високо-освічені і кваліфіковані особистості не приймають відвертого тотального управління своєю поведінкою, а вимагають визнання їх вільного вибору. Для цієї групи населення пропонується завуальована модель впливу на їх соціально-економічну поведінку, в основі якої полягає ідея залежності культури поведінки від ступеню «волі» людини. А проте ніхто з ліберальних теоретиків не досліджує питання: ким, в яких цілях і якими засобами ця «воля» регулюється, а фактично обмежується. Натомість стверджується, що проблеми відчуження праці і продукту вже цілком вирішені підвищенням заробітної плати і зростанням майна, достатку, розширенням чисельності третього (середнього) класу [18].

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів досліджень відносин капіталістичної експлуатації в межах нетрудової приватної власності показують, що сучасний марксистський підхід до визначення явища експлуатації найманої праці (як антагонізму відносин між капіталістами й найманими робітниками стосовно привласнення неоплаченої їх частки праці) в умовах сьогодення не втратив свого наукового потенціалу, адже, на основі вивчення праць західних соціологів, інституціоналістів, пропонується достатньо оригінальна класифікація форм позакоекономічної експлуатації. Характеристика привласнення результатів чужої праці власниками засобів виробництва в умовах раннього капіталізму та інших класово-антагоністичних суспільних формаціях принципово не відрізняється від опису механізмів економічного й позакоекономічного примусу у постіндустріальних і транзитивних економіках. Дослідження показали, що в сучасних розвинених і нерозвинених економіках збережені форми економічної експлуатації найманих робітників. Крім того, з'явився цілий комплекс позакоекономічних форм експлуатації, таких як: соціальна, психологічна, політична, культурна, поведінкова й навіть ментальна, які у сукупності здійснюють довготривалий на всі сфери життя суспільства з метою маніпулювання його свідомістю, життєвими цінностями, потребами, навіть політико-ідеологічними вподобаннями на користь спекулятивних інтересів цілої системи «маніпуляторів»-експлуататорів.

До нових інструментів тотального маніпулювання віднесено: евфемізацію як засіб «перекручування» сутності понять для забезпечення ефективного психологічного тиску на людей; спекуляцію як інструменту підміни цілей, потреб, внутрішніх мотивів та

навіть політичних і духовних цінностей людей в їх трудовій і споживачській суспільній поведінці з метою прийняття ними рішень, вигідних державі, безпосереднім роботодавцям, фінансово-комерційним структурам не лише національного, але і світового рівня.

Список використаних джерел

1. Приятельчук А.О. Власність і капітал. *Вісник Житомирського державного університету. Філософські науки*. 2012. Випуск 63. С. 48–53.
2. Денисов А.В. Социально-экономические противоречия собственности: дис. ... к.э.н.: 08.00.01 / Военный университет. Москва, 2002. 171 с. URL: <http://www.dslib.net/econom-teoria/socialno-jekonomicheskie-protivorechija-sobstvennosti.html> (дата звернення: 17.11.2020).
3. Makeiev S., Symonchuk O. Класова структура сучасного суспільства. Вектори змін українського суспільства / за ред. В. Ворони, М. Шульги. Київ: Ін-т соціології НАН України, 2014. С. 110–134.
4. Хабибуллин Р.И. Теория коллективного предприятия: перезагрузка ЭНСР. 2017. № 1(76). С. 40–64 URL: <https://cyberleninka.ru/paper/n/teoriya-kollektivnogo-predpriyatiya-perezagruzka> (дата звернення: 18.11.2020).
5. Шевченко Л.С. Собственность на рабочую силу как институт экономики. *Вісник національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого*. 2010. № 1. С. 31–42 URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3509/1/Sh%D0%B5shevchenko_31.pdf (дата звернення: 18.11.2020).
6. Скворцов И.Б., Загорецька О.Я., Гришко В.А. Обгрунтування вартості робочої сили з урахуванням її відтворення. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 5 (179). С. 41–48.
7. Губін К.Г. Випадкова та систематична експлуатація в Україні. *Бизнес Информ*. 2009. № 9 (371). С. 56–62.
8. Губін К.Г. Протидія експлуатації в Україні: з чим і як боротися. *Вісник національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Економічна теорія та право*. 2010. № 1. С. 52–63.
9. Евфемизм. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%B2%22> (дата звернення: 20.11.2020).
10. Булатов М. Спекулятивне. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України; Абрис, 2002. 742 с.
11. Лукас Дж. Консьюмеризм – добре це, чи погано? URL: <https://tyzhden.ua/Society/72433> (дата звернення: 20.11.2020).
12. Український ринок праці: імперативи та можливості змін: колективна монографія / за наук. ред. д.е.н., проф. І.Л. Петрової, к.е.н. В.В. Близнюк; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». К., 2018. 356 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/306.pdf> (дата звернення: 19.11.2020).
13. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / О.І. Амоша та ін.; за заг. ред. В.М. Гейця, А.І. Даниленка, М.Г. Жулинського. К.: НВЦ НБУВ, 2009. 687 с.
14. Українське суспільство в європейському просторі / під ред. Є. Головахи, С. Макеева. Київ: Інститут соціології НАНУ; Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2007. 347 с.
15. Капсамун І. У чому суть нинішніх протестів? *День*. 2017. 19 жовтня. С. 5.
16. Камінська Т.М. Пріоритети соціальної модернізації національної економіки. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Економічна теорія та право: зб. наук. пр. Х.: Право*, 2011. № 3 (6). С. 47–57.
17. Головаха Є., Горбачик А. Тенденції соціальних змін в Україні та Європі: за результатами «Європейського соціального дослідження» 2005–2007–2009–2011pp. Київ: Інститут соціології НАНУ, 2012. 119 с.
18. Суименко Е.И. Капитализм у нашем доме. Взгляд сквозь призму теории и социальной науки. Киев: Институт социологии НАН Украины, 2007. 512 с.
19. Гэлбрейт Дж.К. Экономические теории и цели общества. М.: Прогресс, 1976. 405 с.
20. Хайек Ф.А. Пагубная самонадеянность: Ошибки социализма. М.: Агентство печати «Новости», 1992. 303 с.
21. Козловець М.А. Соціальна структура українського суспільства в контексті постсоціалістичних трансформацій. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2017. № 4(35). с.41–56.
22. Ковальчук Т.Т. Бідність працюючого населення – драматична реальність українського сьогодення. *Економіка України*. 2016. № 5. С. 90–23.
23. Лісогор Л.С. Продуктивність праці в Україні: проблеми та перспективи підвищення. URL: <https://dse.org.ua/archive/14/14.pdf> (дата звернення: 21.11.2020).
24. Чернушкіна О.О. Продуктивність праці в Україні: порівняльний аспект. *Інноваційна економіка*. 2013. № 9(47). С. 106–112.
25. Пигу А.С. Экономическая теория благосостояния. М.: Прогресс, 1985. Т. 2. 454 с.

References

1. Priyatelchuk A.O. Property and capital. *Bulletin of Zhytomyr State University. Philosophical Sciences*. 2012. Issue 63. pp. 48–53. (in Ukrainian).
2. Denisov A.V. Socio-economic contradictions of property: diss. ... Ph.D. in Economics: 08.00.01 / Military University. Moscow, 2002. 171 p. URL: <http://www.dslib.net/econom-teoria/socialno-jekonomicheskie-protivorechija-sobstvennosti.html> (access date: 17.11.2020). (in Russian).
3. Makeiev S., Symonchuk O. Class structure of modern society. Vectors of changes in Ukrainian society / ed. V. Vorona, M. Shulha. Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine, 2014. pp. 110–134. (in Ukrainian).
4. Khabibullin R.I. Collective enterprise theory: rebooting the ESMR. 2017. № 1(76). pp. 40–64. URL: <https://cyberleninka.ru/paper/n/teoriya-kollektivnogo-predpriyatiya-perezagruzka> (access date: 18.11.2020). (in Russian).
5. Shevchenko L.S. Ownership of labor as an institute of economics. *Bulletin of the Yaroslav Mudryy National Law Academy of Ukraine*. 2010. № 1. pp. 31–42 URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/3509/1/Sh%D0%B5shevchenko_31.pdf (access date: 18.11.2020). (in Ukrainian).
6. Skvortsov I.B., Zahoretska O.Y., Hryshko V.A. Justification of the cost of labor, considering its reproduction. Current economic problems. 2016. № 5 (179). pp. 41–48. (in Ukrainian).
7. Hubin K.H. Accidental and systematic exploitation in Ukraine. *Business Inform*. 2009. № 9 (371). pp. 56–62. (in Ukrainian).
8. Hubin K.H. Countering exploitation in Ukraine: what and how to fight. *Bulletin of the National Law Academy of Ukraine after Yaroslav Mudryi. Series: Economic theory and law*. 2010. № 1. pp. 52–63. (in Ukrainian).
9. Euphemism. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%B2%22> (access date: 20.11.2020). (in Ukrainian).
10. Bulatov M. Speculative. Philosophical encyclopedic dictionary / V.I. Shynkaruk, et.al. Kyiv: Institute of Philosophy of the NAS of Ukraine after Hryhorii Skovoroda; Abrys, 2002. 742 p. (in Ukrainian).
11. Lucas Dzh. Consumerism – is it good or bad? URL: <https://tyzhden.ua/Society/72433> (access date: 20.11.2020). (in Ukrainian).
12. Ukrainian labor market: imperatives and opportunities

for change: a collective monograph / ed. Doctor of Economics, Prof. I.L. Petrova, Ph.D. V.V. Blyzniuk; NAS of Ukraine, SI «Inst. Of Economics. and predict. NAS of Ukraine». Kyiv, 2018. 356 p. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/306.pdf> (access date: 19.11.2020). (in Ukrainian)

13. Socio-economic condition of Ukraine: consequences for the people and the state: national report / O.I. Amosha et.al.; ed. V.M. Heiets, A.I. Danylenko, M.H. Zhulynskyi. Kyiv, 2009. 687 p. (in Ukrainian).

14. Ukrainian society in the European space / ed. Y. Holovakha, S. Makeiev. Kyiv: Institute of Sociology of NASU; Kharkiv National University after V.N. Karazin, 2007. 347 p. (in Ukrainian).

15. Kapsamun I. What is the essence of the current protests? *Day*. 2017. October 19. P. 5. (in Ukrainian).

16. Kaminska T.M. Priorities of social modernization of the national economy. *Bulletin of the Yaroslav Mudryy National Law Academy of Ukraine. Series: Economic Theory and Law: Coll. of scien. works*. Kharkiv: Law, 2011. № 3 (6). P. 47–57. (in Ukrainian)

17. Holovakha E., Horbachyk A. Trends in social change in Ukraine and Europe: according to the results of the «European Social Survey» 2005–2007–2009–2011. Kyiv: Institute of Sociology of NASU, 2012. 119 p. (in Ukrainian).

18. Suimenko E.I. Capitalism in our home. A look through the prism of theory and social science. Kiev: Institute of Sociology of the NASU, 2007. 512 p. (in Russian).

19. Gelbreit Dzh.K. Economic theories and goals of society. Moscow: Progress, 1976. 405 p. (in Russian).

20. Hayek F.A. Pernicious arrogance: The Errors of Socialism. Moscow: Printing agency «News», 1992. 303 p. (in Russian).

21. Kozlovets M.A. The social structure of Ukrainian society in the context of post-socialist transformations. *Bulletin of the National Law Academy of Ukraine after Yaroslav Mudryi*. 2017. № 4(35). pp. 41–56. (in Ukrainian).

22. Kovalchuk T.T. Poverty of the working class population is a dramatic reality of today's Ukraine. *Economy of Ukraine*. 2016. № 5. pp. 90–23. (in Ukrainian).

23. Lisohor L.S. Labor productivity in Ukraine: problems and prospects for improvement. URL: <https://dse.org.ua/archive/14/14.pdf> (access date: 21.11.2020). (in Ukrainian).

24. Chernushkina O.O. Labor productivity in Ukraine: a comparative aspect. *Innovative economy*. 2013. № 9(47). pp. 106–112. (in Ukrainian).

25. Pigou A.S. Economic theory of welfare. Moscow: Progress, 1985. Vol. 2. 454 p. (in Russian).

ПРОДІУСЮлія Іванівна
j.i.prodius@mzeid.in**ЛИХАЩЕНКО**Катерина Олександрівна
Kateryna.lykhashchenko@mzeid.in**ШАРКОВА**Ганна Іванівна
hanna.sharkova@mzeid.inк.е.н., доцент, Одеський
національний політехнічний
університетстудентка, Одеський національний
політехнічний університетстудентка, Державний університет
"Одеська політехніка"

УДК 338

**ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ «НОВОЇ ЕКОНОМІКИ» ЯК ІНСТИТУЦІЙНОЇ БАЗИ
МІЖНАРОДНОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ****PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE "NEW ECONOMY" AS AN INSTITUTIONAL BASIS OF
INTERNATIONAL BUSINESS IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION**DOI: [https://doi.org/10.37634/efp.2020.12\(3\).6](https://doi.org/10.37634/efp.2020.12(3).6)**PRODIUS Yuliia Ivanivna** – PhD in Economics, Associate Professor, Odesa National Polytechnic University**LYKHASHCHENKO Kateryna Oleksandrivna** – student, Odesa National Polytechnic University**SHARKOVA Hanna Ivanivna** – student, State University "Odesa Polytechnic"

У статті розглядається дослідження терміну «нова економіка», період бурхливого росту й розвитку бізнес-компаній, пов'язаних із розробленням і впровадженням інформаційних технологій, комп'ютерної техніки. Виявлено глобальні масштаби нової економіки, її переваги й недоліки. Розглянуто характерні риси та пріоритетні напрями у розвитку, основи нової економіки. Описано кардинальні перетворення, що характерні для економіки розвинутих країн і які обумовлені трансформаціями у виробничих технологічних процесах. А також визначені умови розвитку нової економіки в сучасних умовах.

* * *

В статье рассматривается исследование термина «новая экономика», период бурного роста и развития бизнес-компаний, связанных с разработкой и внедрением информационных технологий, компьютерной техники. Выявлено глобальные масштабы новой экономики, ее преимущества и недостатки. Рассмотрено характерные черты и приоритетные направления в развитии, основы новой экономики. Описаны кардинальные преобразования, характерные для экономики развитых стран и которые обусловлены трансформациями в производственных технологических процессах. А также определены условия развития новой экономики в современных условиях.

* * *

Introduction. The emergence of the term "New Economy" is associated with the development of modern electronic information technology, the formation of the information system of the Internet. The new economy is a systemic phenomenon that is gradually formed within the post-industrial period of economic development through the introduction of scientific and technological progress and innovative management methods, intellectualization of human capital, the use of advanced technologies and scientific and economic sectors of the national economy. The new economy is formed on the basis of the intellectualization of production and all economic life.

The purpose of the paper is the identification and study of the term "New Economy", analysis of its advantages and disadvantages. Consideration of characteristics and priority directions in development, identification of the basis of the new economy. Describe the benefits of the new economy.

Result. The main characteristics of the new economy are knowledge. They are considered as a productive factor and a strategic resource. In a "new economy" a product is produced, wealth is the result of the application of knowledge, which is both a resource used to create goods and services, and an element of infrastructure. The new economy is a systemic phenomenon that is gradually formed within the post-industrial period of economic development through the introduction of scientific and technological progress and innovative management methods, intellectualization of human capital, the use of advanced technologies and knowledge-intensive industries.

Conclusion. The above features allow us to define the "New Economy" as a process of formation and development of the world economy, which is global in nature, subject to social progress and economic growth is achieved using a new factor of production – constantly updated knowledge ("knowledge economy") includes the "knowledge economy" of its mechanism of knowledge production, infrastructure and resource potential.

Ключові слова: нова економіка, постіндустріальна економіка, інформаційне суспільство, глобалізація, інтеграція, ринки, інновації, науково-технічний прогрес

Ключевые слова: новая экономика, постиндустриальная экономика, информационное общество, глобализация, интеграция, рынки, инновации, научно-технический прогресс

Keywords: new economy, post-industrial economy, information society, globalization, integration, markets, innovation, scientific and technological progress

ВСТУП

Поява терміну «нова економіка» пов'язана із розвитком сучасних електронних інформаційних технологій, становленням інформаційної системи мережі Інтернет. Згодом його стали використовувати науковці та політики. На сьогодні термін «нова економіка» став загальноновизнаним.

Нова економіка – це системне явище, що поступово формується у межах постіндустріального періоду економічного розвитку шляхом впровадження досягнень науково-технічного прогресу та інноваційних методів господарювання, інтелектуалізації людського капіталу, використання передових новітніх технологій і наукомістких галузей національної економіки, надання пріоритету виробництву знань, послуг та становленню менталітету творчого, ефективного, раціонального бізнесу. Нова економіка формується на базі інтелектуалізації виробництва та всього господарського життя.

У новій економіці змінюється структура продукту і його вартості, відбувається зниження частки і значущості матеріальної складової продукту і зростання цінності вкладеного в нього інтелекту. Ця особливість знаходить відбиток в оцінці вартості фірм та підприємств, і розраховується на основі оцінки наявних інтелектуальних активів. Основою нової економіки є інформаційні технології, що багаторазово збільшують сили й можливості інтелекту людини. Р. Солоу, проаналізувавши економічне зростання і його фактори у США, встановив, що воно пояснюється технічним прогресом і новими технологіями.

МЕТА роботи – виявлення та дослідження терміну «нова економіка», аналіз її переваг і недоліків. Розглядаються характерні риси та пріоритетні напрями у розвитку, виявлення основи нової економіки. Описати переваги нової економіки.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних фахових та профільних видань, різноманітні ресурси Internet. У проведенні досліджень використано методи узагальнення, аналізу, системного підходу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Остання чверть XX ст. – початок XXI ст. – це період бурхливого росту й розвитку бізнес-компаній, пов'язаних із розробленням і впровадженням інформаційних технологій, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, Інтернет-проектів тощо. У світовому господарстві відбулися радикальні зміни, які дозволяють говорити про формування нової епохи – так званої «нової економіки».

Основними характерними рисами нової економіки постають знання. Вони розглядаються як виробничий чинник і стратегічний ресурс. У «новій економіці» вироблений продукт, багатство стають результатом застосування знань, які одночасно є й ресурсом, використовуваним для створення товарів і послуг, й елементом інфраструктури. Відповідно умови застосування знань містять канали, що дозволяють транс-

формувати знання з місць їх створення до сфери виробництва. Швидке економічне зростання у новій економіці забезпечується не нарощуванням фізичних обсягів випуску продуктів і послуг, а збільшенням доданої вартості вироблених продуктів, що залежить від інновацій, альтернативних переваг споживачів і швидкості реакції бізнесу на зміну цих переваг.

Впровадження інформаційних технологій є характерним не лише для виробництва, але й для невиробничої сфери: освіти, охорони здоров'я, фінансів, торгівлі тощо. Так, дистанційна освіта, електронна передача грошей, торгівля через Інтернет, консультації лікарів, що знаходяться за тисячі кілометрів від пацієнта, є свідченнями кардинальних перетворень невиробничої сфери під впливом інформаційних технологій.

У новій економіці змінюється структура продукту і його вартості, відбувається зниження частки і значущості матеріальної складової продукту і зростання цінності вкладеного в нього інтелекту. Ця особливість знаходить відбиток в оцінюванні вартості фірм та підприємств, і розраховується на основі оцінки наявних інтелектуальних активів.

Нова економіка веде до ліквідації географічних і національних кордонів економічного простору. Це явище пов'язане із розвитком суспільства нового типу, в якому знання є головним ресурсом.

Вона є рушійною силою, однією з ключових тенденцій розвитку світової економіки, а саме – прогресуючої глобалізації. Економіка нового типу приводиться у рух і одночасно є рушійною силою нових знань та новітніх технологій, що дозволяють здійснювати діяльність у масштабах усієї планети, і є основною передумовою, чинником і джерелом розвитку глобалізації.

Переваги нової економіки:

- розвиток знань та інформації в системі виробництва;
- технологічні зрушення, які уможливають введення значної кількості ручної праці не просто у машинний режим, а в режим загальної керованості технологічними процесами завдяки програмному забезпеченню;
- пришвидшення темпів зростання продуктивності праці;
- розвиток нових галузей економіки: виробництво комп'ютерів, Інтернет-економіка, електронна економіка тощо;
- швидке поширення нових винаходів і зростання доступу до нових знань у сфері конкуренції;
- перманентна потреба в інноваціях внутрішньо «підігриває» інвестиції у нові технологічні сфери та дослідження;
- глобалізація мереж та глобальна інформатизація, що об'єднує бізнес-діяльність усіх країн світу;
- зайнятість стає гнучкою, а не постійно триває;
- значення висококваліфікованих кадрів різко зростає;
- ієрархічні моделі управління замінюються гнучкими функціональними моделями;
- дилема між споживанням та заощадженнями як основою інвестиційного розвитку може бути легко подолана завдяки розвитку фінансового сектору.

Це означає, що швидке зростання ВВП можливе навіть за зниження рівня національних заощаджень. Головне, щоб інновації знаходили можливості для фінансування. Глобальна фінансова інтеграція тут відіграє провідну роль. Заразом слід вказати на недоліки, які приховує в собі нова економіка:

- зростання значення сфери послуг призводить до пришвидшення коливань ділового циклу;
- динаміка ВВП стає погано прогнозованою через неможливість спрогнозувати інтенсивність потоку інновацій та швидкість перетворення винаходів та відкриттів у ринковий продукт;
- інноваційний продукт передбачає значну складову доданої вартості, сформованої завдяки науковим дослідженням та дослідно-конструкторським роботам;
- успіх на ринку дедалі більше визначається доступом до нових знань, які швидко старіють;
- наперед важко визначити корисність продукції нової економіки, завдяки чому її маркетингові характеристики можуть бути досить умовними;
- традиційний обернений характер між інфляцією та безробіттям втрачає сенс, оскільки економіка стає більш гнучкою завдяки відходу від масового виробництва, послаблюється роль централізованого встановлення зарплат завдяки заміні організованої праці підприємницькими зв'язками типу мережі.

Нова економіка диктує новітні умови ринкам, вимагає адаптування до глобальної економіки, яка все більше залежить від розвитку знань та інновацій. Стає очевидним, що успіх державі забезпечують міцні глобальні зв'язки між державами, робоча сила, озброєна більш високою кваліфікацією, гнучкість та динамізм суб'єктів господарювання, використання ними прогресивних цифрових технологій та розвиток технологічних інновацій. Для того щоб виміряти, наскільки держава володіє даними важливими чинниками у глобальній конкурентній боротьбі, розроблено та впроваджено Індекс нової економіки, який щорічно використовується в Сполучених Штатах Америки ще з 1999 р.

Зародки нової економіки як системного явища, що поступово формується в умовах постіндустріального періоду економічного розвитку в результаті впровадження найсучасніших досягнень науково-технічного прогресу, інноваційних методів господарювання та інтелектуалізації людського капіталу, спостерігаються і в Україні. Зокрема все більшою мірою проявляються такі характерні риси нової економіки, як: знання як виробничий чинник і стратегічний ресурс; поступове наростання використання нових інформаційних технологій у виробництві, освіті, охороні здоров'я, фінансів, торгівлі тощо; дематеріалізація створюваного продукту; підвищення ролі й значення інтелектуальної праці.

Ці характерні риси, які все більшою мірою проявляються у сучасній вітчизняній економіці, свідчать про поступове формування нової економіки, яка базується на «економіці знань», тобто на економіці, в якій створюються, поширюються і використовуються знання та інформація. Рушійною силою у такій економіці стають інновації, а джерелом – знання, освіта, наука. У цих умовах найбільш ефективними виявляються витрати на виробництво і придбання знань як сус-

пільного блага та їх використання.

У сучасних умовах економіку України ще важко підвести під визначення «нової економіки», оскільки в ній переважають первинний і вторинний сектори економіки (тобто добувний та індустріальний) в умовах повільного зростання частки третинного сектору (сектору послуг).

Тобто до «нової економіки», яка все більше пов'язується з такими пріоритетними напрямками, як інформатизація, електронізація, роботизація, кібернетизація, із розвитком мікроелектроніки й біотехнології Україні необхідно пройти великий шлях. Одним із пріоритетних напрямів у розвитку інформатизації в економічному середовищі України є електронна комерція, за якої відбувається взаємодія суб'єктів бізнесу з приводу купівлі-продажу товарів та послуг із використанням інформаційних мереж. Електронна комерція сприяє зростанню конкурентоспроможності фірм, розширенню та глобалізації ринків, персоналізації взаємовідносин, змінам в інфраструктурі шляхом зменшення частки матеріальної інфраструктури і скорочення кількості персоналу, створенню нових продуктів та послуг.

ВИСНОВКИ

Отже, перераховані вище ознаки дозволяють визначити «нову економіку» як процес становлення й розвитку світового господарства, що має глобальний характер, в якому соціальний прогрес і економічне зростання досягаються шляхом використання нового фактору виробництва – постійно оновлюваних знань («економіка знань»). «Нова економіка» містить «економіку знань» із її механізмом виробництва знань, інфраструктурою та ресурсним потенціалом, які як елементи містять сферу освіти, фундаментальну і прикладну науку, систему комунікацій, патентну систему тощо.

Нова економіка – це системне явище, що поступово формується в межах постіндустріального періоду економічного розвитку шляхом впровадження досягнень науково-технічного прогресу та інноваційних методів господарювання, інтелектуалізації людського капіталу, використання передових новітніх технологій і наукомістких галузей національної економіки, надання пріоритету виробництву знань, послуг та становленню менталітету творчого, ефективного, раціонального бізнесу.

Список використаних джерел

1. Деминг У.Э. Новая экономика. М.: Эксмо, 2006. 208 с.
2. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Пер. с англ. Под науч. ред. О.И. Шкаратана. М.: ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
3. Нова економіка: форми вияву, причини і наслідки: монографія / К. Хеннінг та ін.. К.: Таксон, 2006. 306 с.
4. Мей К. Інформаційне суспільство. Скептичний погляд. К.: «К.І.С.», 2004. 220 с.
5. Садовий М., Баласович Б. Телеробота як інноваційна форма зайнятості та соціально-економічні наслідки її впровадження. *Банківська справа*. 2002. № 4.
6. Сучасні економічні теорії / за ред. А.А. Чухна. К.: Знання, (Вища освіта XXI століття), 2007. 878 с.
7. Чухно А.А. Постіндустріальна економіка: теорія, практика та її значення для України. К.: Логос, 2013.
8. Christensen, B. Qualifikationsanforderungen und Arbeitsformen in der Neuen Okonomie. Kieler Arbeitspapiere

1081. Institut für Weltwirtschaft Kiel, 2011.

References

1. Deming U.E.. The new economy. Moscow: Eksmo, 2006. 208 p. (in Russian).
2. Kastels M. The information age: economics, society and culture / ed. O.I. Shkaratan. Moscow: GU VSHE, 2000. 608 p. (in Russian).
3. New economy: forms of manifestation, causes and consequences: monograph / C. Henning, et.al. Kyiv: Tucson, 2006. 306 p. (in Ukrainian).
4. Mei K. Information society. Skeptical view. Kyiv: «K.I.S.», 2004. 220 p. (in Ukrainian).
5. Sadovyi M., Balasovych B. Telework as an innovative form of employment and socio-economic consequences of its implementation. *Banking*. 2002. № 4. (in Ukrainian).
6. Modern economic theories / Ed. A.A. Chukhno. Kyiv: Znannia, (Higher education of the XXI century), 2007. 878 p. (in Ukrainian).
7. Chukhno A.A. Post-industrial economy: theory, practice and its significance for Ukraine. Kyiv: Lohos, 2013. (in Ukrainian).
8. Christensen, B. Qualifikationsanforderungen und Arbeitsformen in der Neuen Ökonomie. Kieler Arbeitspapiere 1081. Institut für Weltwirtschaft Kiel, 2011.